

BEELDENDE KUNST IS TALIGER DAN WE BEELDENDE KUNST ERVAREN.

PROLOOG

In mijn kleine zwarte leren koffer heb ik mijn harde schijf, een aantekeningenboekje en een agenda van het vorige jaar, opgeborgen. Dit kan maar op een enkele manier, de agenda en mijn aantekeningenboek op elkaar en mijn harde schijf strak ernaast. Voordat ik de deur achter mij dicht kan trekken, moet ik controleren of ik de vijf dingen bij me heb: mijn koffer, check, mijn sleutels, check, mijn portemonnee, check, mijn shag, check en als laatst, mijn telefoon, check. Ik heb alles mee voor de afspraak.

Drie keer klopt ik zacht op de deur van haar krappe kantoor, die ze ook nog moet delen. Uit de verte versta ik iets wat op 'kom binnen' lijkt. Het is lang geleden dat ik Margreet, mijn docent, heb gezien. Na onze eerste afspraak ben ik de tweede afspraak vergeten en heb ik sindsdien geen contact meer met haar opgenomen. Een aantal boeken had ik nog niet binnen en ik vond dat ik nog niet genoeg gedaan had. Allemaal kleine smoesjes natuurlijk, om het eigenlijke werk te kunnen verzetten.

'Thijs, ga zitten, we hebben elkaar lang niet gezien.'

'Klopt, ik heb mijn aandacht voor een tijd verlegt naar mijn beeldende werk en ik had nog weinig verricht voor mijn scriptie.'

Mijn wangen beginnen te gloeien en ik merk dat ik moeite heb Margreet aan te kijken, zij zal ook wel weten dat ik in de avonduren heus wel tijd heb gehad om de boeken die zij me aanraadde te bestuderen.

'Maar het is nu de hoogste tijd om de draad weer op te pakken.'

'Ja Thijs, dat mag ik hopen, je moet nog veel lezen en veel typen, je scriptie onderwerp is groots en ik geloof

dat jij, als je nu eens gewoon op de afspraken komt, een urenschema bijhoudt je boeken grondig leest en voor mijn part ook nog eens samenvat, een prachtige scriptie kan schrijven.'

Ik had niet verwacht dat ik een standje van d'r zou krijgen, ik dacht dat als ik direct uitbundig begin te vertellen over mijn nieuwe inzichten over taal, mijn veranderde blik op kunst enthousiast uiteenzet, ze direct zal inzien dat ik bevlogen ben met mijn onderwerp.

'Ik heb nog weinig op papier, maar veel in mijn hoofd, Wittgenstein heeft me, ik vind t een lelijk woord, maar hij heeft me echt geïnspireerd.'

Ik sla mijn aantekeningen boek en het boek 'Ludwig Wittgenstein, taal de dwalende gids' open. Voordat ik mij daar aan toe kon zetten heb ik mijn kamer gestofzuigd, gedweild, heb ik een wasje gedraaid, de afwas gedaan, drie paar schoenen gepoetst, ik wilde nog meer poetsen, maar mijn schoensmeer was op, ik heb mijn platen geordend op thema, en mijn overhemden op kleur geranschikt. Mijn omgeving biedt mij overzicht, rust en kalmte, niks kan mij meer in de weg staan, Ludwig daar kom ik!

Met mijn mooiste vulpotlood schrijf ik 'Beeldende kunst is taliger dan we beeldende kunst ervaren.' Heftig begin ik te knikken, natuurlijk is dat zo. Ik ken maar heel weinig mensen die uren voor een schilderij zitten, thuiskomen en er nooit wat over durven te zeggen, omdat ze bang zijn hun ervaring te bevuilden met taal. Als ik iets moois zie, bijvoorbeeld een prachtige film, dan denk en zeg ik, 'wat een prachtige film.' Mijn ervaring is een talige ervaring. Ik moet denken aan de tijd dat ik bij de Mister Motley werkte, ik schreef recensies over tentoonstellingen, dat deed ik in taal. Ik denk aan mijn werkbesprekingen, in taak. Ik denk aan de bordjes in musea in taal, aan kunstcatalogi, in taal aan kunstgeschiedenisboeken in taal, ik denk aan

kunststof-tv, opium, of dat andere programma, hoe heet dat ook als weer? Oh ja 'close-up'. Mooie programma's, waar constant in taal wordt gesproken over kunst.

Margreet kijkt me diep aan. 'Heel mooi Thijs, die voorbeelden, erg bruikbaar voor je scriptie, maar je slaat een stap over. Je moet verder terug, wat is die taal waar jij het over hebt? Wat zijn de structuren? Zijn er oerstructuren? Is taal een stapeling van vaststaande regels? Is taal misschien een medium dat gelijk staat aan dans, of beeldende kunst? Is taal een rijk medium, of een arm? Als jij iets zegt, bedoel je dat dan ook? Denkt iedereen in woorden, zoals jij dat doet? Is taal universeler dan beeldende kunst? Vergeet niet dat jij op het punt staat, om de gehele romantische visie op kunst te vermorzelen. Wat je me nu zojuist hebt verteld he, je ziet niks in die auratische ervaring, of liever een mystieke ervaring, dat is een groot statement. Ik zie het niet zitten, dat jij zulke grote uitspraken doet en vervolgens niet goed uitzoekt wat taal dan precies is. Voor nu kan ik je slechts zeggen, dat jij je onderzoek moet verdiepen. Zie ik je volgende week weer? Zelfde tijdstip, zelfde plek. Tot dan.'

Enigszins teleurgesteld momp ik 'Tot volgende week'.

Inhoud

Proloog	1-3
Inhoud	4
Over Wittgenstein	5-32
Over Taal en de Wereld	6
Over <i>onder</i> het begrip	6-8
Over namen en oertekens	8-11
Over elementaire beweringen	11-13
Over taal en beelden	13-18
Over logica	18-27
Over zwijgen	27-32
Over Kant	33-50
Over tijd en ruimte	38-38
Over begrippen	38
Over rede	38-40
Over oordeelsvermogen	40-42
Over smaakoordeel	42
Over belangeloos welbehagen	42-44
Over onbelangrijk verstand - en belangrijk gevoel	44-45
Over doelmatigheid zonder doel	45-46
Over gemeenschappelijke zin	46-48
Over het sublieme	48-50
Over de hypothese	51-54
Epiloog	55-56
Lijst van geraadpleegde literatuur	57

OVER WITTGENSTEIN

Het dunne boekje van Bert Keizer ligt voor me. Ik heb het in mijn vele treinreizen uitgebreid bestudeert, ik ben gegrepen door Ludwig. Op een intens droge systematische manier heeft hij 'taal' ontrafeld. Alle 'grote' uitspraken kennen een nummer, de uitleg van elk van deze uitspraken kennen een subnummer. Wittgensteins gevoel voor orde en overzicht is overweldigend. Wat deze ordening zegt over Wittgensteins visie op taal komt later aan de orde. Voor nu; op naar de inhoud. Ik zal eerst proberen uit te zoeken wat taal zegt over de wereld, alvorens ik dieper in de taal duik. 'Er is iets gaande tussen Taal en de Wereld..', zegt Bert de Keizer. Taal zou alles kunnen weergeven wat er in de wereld is, jammer genoeg is dit niet het geval. Als taal een letterlijke kopie was van wat erin de wereld plaatsvindt, hadden de Eskimo's wel een woord gekend voor bomen. Toch staat het als een paal boven water dat Taal verwijst naar zaken in de wereld. Als een Eskimo 'sneeuw' zegt, bedoelt hij niet dat er een ijsbeer op komst is, dan had onze Eskimo wel ijsbeer geschreeuwd. Maar wat als onze Eskimo spreekt over zijn overleden moeder, zijn Goden of 'kwaad', zaken die niet letterlijk verwijzen naar onze wereld? Dan ineens staat het niet als een paal boven water dat Taal naar zaken in de wereld verwijst. Volgens mij is het beter om te zeggen dat taal in ieder geval naar zaken in de wereld *kan* verwijzen. Taal kan kennelijk verwijzen naar zaken die je niet empirisch kan waarnemen, hoogstens 'voelen'. Daarnaast zijn er ook zaken die wel bestaan en waar geen woord voor is. Het is aannemelijk dat er een hoop dieren ergens in een of ander tropisch regenwoud rondlopen die echt bestaan en geen naam of woord met zich meedragen. En omgekeerd zijn er een hoop woorden die verwijzen naar zaken die niet bestaan, of waarover getwijfeld wordt, of die er niet meer zijn. Zo wordt er in de Harry Potter serie met taal gesproken

over allerhande zaken, waar we met bijna alle zekerheid van kunnen zeggen dat ze niet bestaan.

Het is tijd voor een stevige bak koffie, ik lijk nog geen steek verder te zijn gekomen. Het begrip Taal, is groter geworden, mijn een op een projectie theorie, blijkt voor geen cent te kloppen.

OVER TAAL EN DE WERELD

De relatie tussen Taal en de Wereld is gecompliceerd, taal kan op verschillende niveaus naar verschillende zaken in de Wereld verwijzen. Soms letterlijk en soms figuurlijk. Soms verwijst taal naar dode of verzonnen zaken, naar zaken die enkel 'gevoeld' (in een spirituele zin), kunnen worden, of naar zaken die daadwerkelijk te vinden zijn. Als iemand mij vraagt of 'alles kits is achter de rits', bedoelt diegene niet of ik mijn jongeheer ongedeerd bungelt in mijn ondergoed, maar of ik prettig intiem contact heb gehad. In dit voorbeeld valt een onderscheid te maken, die met mooie dure woorden valt te categoriseren, 'connotatie en denotatie'. Twee begrippen die mij helpen de relatie tussen Taal en de Wereld verder te ontrafelen. Kennelijk zeggen wij dingen, maar bedoelen we iets anders. Een uitspraak, kunnen wij letterlijk en figuurlijk 'interpreteren'. Een uitspraak kan op een connotatief- en denotatief niveau worden ingedeeld. In mijn voorbeeld 'alles kits achter de rits' is de connotatie, of mijn jongeheer ongeschonden, soavrij, bungelt en de denotatie of mijn intieme contacten naar behoeven verlopen.

OVER *ONDER* HET BEGRIP

De cafeïne heeft zijn werk gedaan, Taal is me iets duidelijker geworden. Maar een ander probleem doet me voor. Hoe kan het, dat iedereen weet dat cafeïne, cafeïne is, en bijvoorbeeld geen nicotine, of antivirussoftware is? Het is niet zo dat cafeïne klinkt als

cafeïne? De letter combinatie lijkt niet op het stofje, en het uitgesproken woord klinkt ook niet als het stofje. Toch is het op een of andere manier aan ons verstand gepeuterd dat cafeïne cafeï

ne is. Is het de tijd? Gewoonte? Cafeïne is cafeïne omdat wij het *altijd* cafeïne noemen. Mochten we morgen met z'n allen besluiten dat cafeïne, plots windmolen is, voelen we ons kwik en fit door de stof windmolen die in koffie zit. Misschien moeten we woorden als een etiket zien, dat stevig geplakt is op de zaak waar het naar verwijst. Het is echt noodzakelijk dat de etiketten stevig worden gelijmd, het kan natuurlijk niet zo zijn dat woorden telkens naar iets anders verwijzen, dan verworpen woorden slechts tot loze kreten en raken we onze definities en spullen kwijt. Maar nu, het woord cafeïne zit stevig aan de aardse cafeïne vast, laten we voor het gemak zeggen dat ze onomkeerbaar met elkaar verbonden zijn. Maar waar slaat het woord cafeïne nou precies op? Op het effect van de cafeïne, de scheikundige formule, als onderdeel van koffie, een drug? De onlosmakelijke verbintenis is troebel, de verbintenis tussen taal en de wereld is diffuus. Wittgenstein stelt voor om *onder* het begrip te gaan zitten, om een heldere verbinding te krijgen.

Mijn verstand blokkeert. Ik kan me niet bedenken dat een woord of een etiket, een gelaagd idee is, met een *boven* en een *onder*. Het 'begrip', misschien wel het 'platonische Idee-met-een-hoofdletter', het 'woord' dat boven onze cafeïne zweeft, schijnt in de ogen van onze Ludwig, demontabel te zijn. Als Wittgenstein had bedacht dat taal een gefragmenteerde deken is die boven onze aarde of wereld zweeft en met zijn talloze tentakels (die we voor het gemak de deken schenken), zaken, objecten, of beter nog 'verschijnselen' of 'verschijningen', bij de kladden grijpt om het te etiketteren en dus misschien wel een geestelijke plek te geven, dan waren we snel uitgepraat. De deken zou het 'woord' aan het verschijnsel cafeïne, en 'cafeïne' voegen

en hupsakee, cafeïne is cafeïne geworden. Het is misschien een gemakzuchtig en een niet bevredigend idee, dat 'Taal' en de 'wereld', met een directe nonsense inbellijn, met elkaar verbonden zijn. Als ik een investeerder zou zijn, zou ik mijn portemonnee dicht houden bij het opperen van dit idee. De inbellijn zou verstikken als elk verschijnsel een eigen hotline heeft. Ik kan er niet mee leven en Wittgenstein ook niet. Volgens Wittgenstein zou er op logische gronden een simpeler woord, of 'taalbrokje' bestaan, dat de lijn vergemakkelijkt. Welk woord dat voor cafeïne, of voor elk ander woord is, zegt Wittgenstein niet.

OVER NAMEN EN OERTEKENS

Wel kan metaforisch worden beschreven hoe de weg, de lijn, of de verbintenis verloopt tussen, 'Taal' en de 'Wereld' (moeten taal en de wereld hier wel met een hoofdletter worden geschreven, zoals 'de Idee' van Plato?) We gaan niet, zoals je misschien zou verwachten een ladder bewandelen, we gaan niet van het 'woord' netjes omlaag ploeterend naar de 'zaak', met de rede dat halverwege ons uitje, staand op de ladder tussen al die taal, er een besef boven bij ons komt dagen. Het is niet nodig om verder af te dalen, want wat blijkt, Taal werkt! Het is een geoliede machine, en er rest ons niks anders dan aan te nemen, dat deze complexe machine een bepaalde methode heeft ontwikkeld om Taal aan de wereld te bevestigen. Deze methode is er een van vereenvoudigen, van abstraheren en uitkleden, zo kan er het efficiënts worden gewerkt en wordt de kans vergroot, dat het juiste woord, aan de juiste zaak geplakt, geëtiketteerd of gehaakt wordt. Woorden zijn niet slechts de verwijzing naar een zaak, ze hebben ook een bepaalde waarde of betekenis. Het is moeilijk aannemelijk dat een enkel woord deze betekenis in zijn oppie kan dragen. Daarom ligt er onder een 'woord' een simpeler 'woord', de verouderde versie, een woord dat

minder specifiek is, maar omvattender, en uit dat woord kan weer een simpelere betekenis worden gedestilleerd. Dit destillatie proces is eindig. Na het eindeloze pellen van een 'woord' belanden we in onze taal roots, de voorouders van onze 'woorden', de Adam en Eva van de schepping van een 'woord', de oerknal van de taal, het primitiefste, het eenvoudige begin.; een naam. Ludwig Wittgenstein is een meester als het aankomt op het kort, krachtig, duidelijk en stellig formuleren van zijn denken. Over het eenvoudige begin van taal schrijft Ludwig;

3.23 De eis dat primitieve tekens mogelijk zijn is de eis dat een bewering een definitieve betekenis kan hebben.

3.26 De naam kan door geen enkele definitie verder worden ontleed, het is een oerteken.

Tijd voor pauze, voor recapitulatie. Het is Wittgenstein weer gelukt. Nu ik net begin te begrijpen waarom taal aan de wereld vast 'moet' zitten, (Lees voorzichtig en lees niet 'hoe' taal aan de wereld vast zit, dat is een andere vraag), wordt er een nieuwe portie onvervalste moeilijk te doorgronden stof geserveerd. Niet op een mooi opgemaakt bord, nee zeer zeker niet, maar op een rafelige broodplank, met een gebrandmerkt nummer op de onderkant van 3.23.

Wat zegt Ludwig daar eigenlijk, in 3.23? Ludwig stelt hier dat twee zaken onlosmakelijk samenhangen, hij heeft het over een eis, waaruit een andere eis direct uit voortkomt. Als wordt geëist dat primitieve tekens mogelijk zijn, dan is tevens de eis dat een bewering een definitieve betekenis kan hebben. Tot zover de structuur van de zin, die is me helder, verder naar de inhoud. Waar struikel ik? De primitieve tekens? Dat zijn de 'namen', dat is de uitkomst, het simpelste stukje taal, het dna, maar dan in een elegant jasje, 'primitieve tekens.' We lezen 3.23 verder. 'Mogelijk', belangrijk

woord, dat mag niet over het hoofd worden gezien. Ondanks de logische manier van redeneren, die aandoet als een harde waarheid, is het van groot belang dat hier wordt gesproken over aannames. Wittgenstein had dus ook kunnen schrijven; 3.23 'Stel je voor dat primitieve tekens....'. Het eerste gedeelte van de zin zit er nog niet helemaal op, dat ging vlotter dan ik dacht. Toegegeven, het is een bondige samenvatting van de reis van 'woord' naar 'naam' of primitief teken. Maar wat is dat nou eigenlijk die 'naam' of dat 'primitieve teken'? En wat kan ik ermee? Zo krijgt de ontcijfering van het eerste gedeelte van 3.23 toch nog een staart.

Als mij wordt gevraagd wat een 'naam' is, zal ik antwoorden 'dat het 't etiket is dat je ouders jou met je geboorte meegeven' Zo moet je worden aangesproken. Mijn ouders hebben bepaald dat ik Thijs heet en geen Boudewijn. Je moet me dan ook Thijs noemen. Zo'n naam is erg complex, de naam Thijs is geen simpel gegeven, puur om het feit dat het een naam is, en mijn naam, een moderne naam, een jongensnaam, een Nederlandse naam enzovoorts. Dit lijkt in de verste verte niet op iets simpels, iets overzichtelijks of mooier, iets primitiefs of elementairs. Wittgenstein bedoelt dan ook absoluut niet dit soort namen, maar fundamenteel andere. Namen, of beter 'primitieve namen', zijn brokjes taal, waar een brokje wereld aan vast zit. De oplettende lezer denkt nu natuurlijk gelijk aan 3.26, want zonder dat ik het zelf door heb gehad, heb ik zojuist invulling gegeven aan bewering 3.36, deze kunnen we nu van ons lijstje afstrepen. Over naar de orde van de dag. De taalbrokjes. Geïsoleerd, ver weg van de andere taalbrokjes betekent een enkel taalbrokje zo goed als niets, maar als die elementaire brokjes taal, op een speciale wijze samenkomen, gebeurt er iets wonderlijks. Ze gaan iets betekenen, 'het wordt wat', er wordt eureka geroepen! Samen staan de taalbrokjes sterk en vormen ze een primitieve of beter gezegd, een elementaire bewering. Deze zin is het ideale opstapje

naar het tweede gedeelte van 3.23, we komen er wel. De definitieve betekenis is de onlosmakelijke link die het taalbrokje aan *moet* gaan met het stukje wereld. We zijn er uit.

OVER ELEMENTAIRE BEWERINGEN

We weten nu hoe een woord, uitgekleet als een naam zich verhoudt tot de wereld, maar we weten ook dat zo'n alleennig brokje niet zo veel betekent. We gaan nu de namen samenvoegen en proberen iets te zeggen, we pakken onze legostenen en we gaan bouwen. We pakken onze handleiding en komen aan bij punt 4.22

4.22 Een elementaire bewering bestaat uit namen. Het is een samenhang, een verketening van namen.

Deze uitspraak van Wittgenstein is op het eerste gezicht een simpele. Als taalbrokjes of namen op een speciale manier, zoals noten een symfonie vormen, aan elkaar worden geregen, ontstaat er een bewering, maar niet zomaar een bewering maar een elementaire bewering. Een oer-bewering. Maar wat is een elementaire bewering? Iemand een voorbeeld? Helaas, Wittgenstein, kon slechts aannemen dat *als* taal inderdaad uit namen bestaat en die namen op een speciale manier samenkomen, dat dan een elementaire bewering uit namen *zou* moeten bestaan.

Dit voelt niet lekker, ik houd van voorbeelden en wil ingewikkelde zaken als deze voor me kunnen zien. Ik houd van metaforen en vergelijkingen. In deze zaak gaat dat niet op, een voorbeeld van een elementaire bewering is er (nog?) niet. Ik bevind me op een theoretisch niveau, aan de grondbeginselen van de taal, en ik mag alleen maar aannemen, of indenken dat het zo is. Ik bevind me in een mystieke theoretische wereld, een wereld die niemand kan zien, die zelfs niemand kan beschrijven, het is een wereld die we aan moeten

nemen, deze wereld lijkt verdacht veel op de hemel, of dichter bij de filosofie, (ja, daar is 'ie weer), de Ideeënwereld van Plato. Maar niet getreurd, langzaam maar zeker klimmen we vanuit de theoretische, misschien wel vage wereld, omhoog naar de tastbare wereld, en gaan we echt dingen zeggen, waar we voorbeelden bij kunnen en mogen geven.

Terug naar de aarde. Als er primitieve namen en elementaire beweringen zijn, die aanhaken op de wereld, moeten er op de wereld primitieve objecten en primitieve toestanden zijn. Taal haakt ergens aan vast, dit heb ik eerder 'een stukje' wereld genoemd, nu is de tijd om dat stukje wereld te ontrafelen en te benoemen. Kort gezegd, een primitieve naam hangt aan een primitief object en een elementaire bewering haakt vast aan een primitieve toestand. En zoals eerder, elke nieuwe stap, brengt nieuwe uitleg met zich. Laat ik beginnen met het verschil tussen een object en een toestand. Een object slaat ergens op, de naam steen, slaat op het object steen. (let op; lees niet, primitieve naam en/of primitief object), een toestand betekent iets, een toestand is de speciale koppeling van een aantal namen, bijvoorbeeld, de steen is heilig. Nu blijkt dus wat er zich in die mystieke theoretische taal wereld afspeelt, ook afspeelt in ons dagelijkse, banale taalgebruik. De steen (niet-elementaire naam, of-object) is heilig (niet elementaire bewering of -toestand).

We gaan verder in op de gewone beweringen, zoals, 'de steen is heilig', 'Thijs is een jongen' en bijvoorbeeld, 'een pizza kost gemiddeld 8 euro'. Ten eerste bestaat uit een gewone bewering uit een aantal elementaire beweringen, die weer uit een aantal elementaire namen bestaan, of vanuit de aardse kant bekeken een bewering bestaat uit elementaire toestanden die bestaan uit elementaire objecten. Een gewone bewering kan Waar, of onWaar zijn, dit hangt samen met het wel of niet bestaan van de toestanden waar een bewering uit bestaat. (Er bestaan uitzonderingen op deze regel, om

verwarring tegen te gaan, behandel ik deze nu nog niet). Dus de bewering: De steen is heilig, kan a) Waar zijn, of b), Onwaar, tot zover geen rocketscience. De namen, of objecten waar een bewering uit bestaat kunnen natuurlijk niet waar of onwaar zijn. Het object steen is de naam steen, hier kun je onmogelijk een waar of een onwaar op plakken.

Ik heb het eerder gehad over connotaties en denotaties, deze twee woorden verschaffen ons meer begrip over wat Taal over de wereld zegt. Een naam, bijvoorbeeld steen, zegt naast dat het aan het object steen vasthangt meer over de wereld dan alleen dat, het zegt bijvoorbeeld ook; zwaar, kei, bergen, schatten van de aarde, grot, zand, bruin, hunebed, stenigen, grind enzovoorts. Bij de denotatie steen, zijn veel connotaties. Wat natuurlijk gezien de weg die de naam steen aflegt naar een elementaire naam, ons nu heel logisch voorkomt.

OVER TAAL EN BEELDEN

Maar nu, het woord steen, lijkt in de verste verte niet op een steen. Deze vijf letters, doen nergens vermoeden dat we hier te maken hebben met een steen. Wittgenstein vat deze constatering helder en logisch als hij is samen in 4.011

4.011 Op het eerste gezicht lijkt een bewering-tenminste in de vorm waarin zij op papier gedrukt staat- geen beeld van de werkelijkheid te zijn waar zij over gaat.

Dat het woord steen en een daadwerkelijke steen, geen een op een projectie van elkaar zijn, moge hopelijk duidelijk zijn. Maar toch moet er een zekere relatie, of overeenkomst bestaan tussen de twee. We kunnen namelijk met taal afbeelden, als ik schrijf dat ik 'over een mossig pad loop, met een mandje vuurrode appels

aan mijn linkerhand ,een vuurrood kapje over mijn blonde lokken, onderweg naar mijn grootmoeder die-heus-niet-is-opgegeten-door-een-boze-wolf 'ziet' de lezer dit voor zich, taal kan afbeelden. Wittgenstein zegt over dit gegeven het volgende.

2.161 Beeld en wat afgebeeld wordt moeten iets identieks hebben, anders zou het ene niet het beeld van het andere kunnen zijn.

Mijn bondige samenvatting van het alom bekende Duitse sprookje, lijkt absoluut niet op het tafereel. Een schilder zou dan ook niet de letterlijke beschrijving schilderen, (misschien een heel moderne schilder, geïnteresseerd in letters en spatiëring daargelaten) maar de schilder zou een meisje met blonde lokken dat op een mossig pad loopt met aan het uiteinde van dat pad een huisje waar de boze wolf zich achter een ruitje, met het hoedje van oma op, verschanst, schilderen. Maar hoe kunnen woorden dat toch net zoveel zeggen als het plaatje? Het antwoord hierop vinden we in de geschiedenis van het schrift. Als we terug gaan in de tijd, als we naar onze voorouders gaan kijken, naar het oerschrift, komen we aan in het antieke Egypte, waar zoals we weten, werd geschreven in hiëroglfen. In dit schrift is een afbeelding van een oog, een oog en bijvoorbeeld twee afbeeldingen van een oog het werkwoord kijken. Als we ons nu bedenken dat uit dit oerschrift, ons schrift is voortgekomen, is het plots niet zo vreemd meer dat het woord steen, niet op het object lijkt, maar dat het wel met dezelfde kracht het object kan uitbeelden. Een vergelijking hiervoor kan ontleend worden uit het muziekschrift, beter gezegd, het notenschrift. Dit schrift lijkt in de verste verte niet op het geen wat te horen is, maar horen logischerwijs toch zeker weten bij elkaar. Over dit voorbeeld zegt Wittgenstein;

4.014 De grammofoonplaat, de muzikale gedachte, het notenschrift, de geluidsgolven, staan alle in die afbeeldende interne betrekking tot elkaar die tussen taal en de wereld bestaat. Wat zij gemeen hebben is hun logische bouw.

Logische bouw, hoor ik mezelf denken. Wat is dat? Oei, oei oei, strand ik nu op de valreep? Het zal toch niet zo zijn, dat ik eenmaal aanbeland op aarde, het spoor bijster ben? Opperste concentratie. Ik denk dat Wittgenstein met zijn 'logische bouw' de weg bedoelt die taal af *moet* leggen om een relatie met de wereld aan te gaan. Het begrip logisch wekt bij mij, en misschien ook wel bij jou, verwarring, omdat ik direct dacht aan wiskunde, aan allerlei soorten filosofie. Maar het begrip logisch, verwijst hier naar vanzelfsprekend, of natuurlijk. Om bij Wittgenstein te blijven, ik had de verkeerde, of andere, connotatie in gedachte bij de denotatie. Dit probleem is uit de wereld, laten we wat andere uitspraken van Wittgenstein erbij halen, die gaan over hoe taal de wereld uitbeeldt.

4.01 Een bewering is een beeld van de werkelijkheid. Een bewering is een model van de werkelijkheid zoals wij die ons denken.

Dit is 'n makkie, ik heb hier geen twijfels of vragen over, dit lijkt me helder. Wat belangrijk is aan deze uitspraak zijn de woorden, 'beeld' en 'model', deze woorden zeggen namelijk dat een bewering geen directe relatie heeft met het gene waar over het gaat, maar dat ze via een andere weg, iets kunnen zeggen over de werkelijkheid, zoals wij die in ons hoofd hebben. In ons hoofd, de werkelijkheid zoals wij die denken? Dus toch geen makkie, dit keer. Wittgenstein heeft het steeds over de aardse werkelijkheid, de werkelijkheid, en niet de gedachte werkelijkheid. Bedoelt Wittgenstein hier dat een bewering op twee niveaus wat kan zeggen? Of is

de werkelijkheid in Wittgensteins gedachtegoed per definitie een gedachte werkelijkheid? Ten behoeve van de continuering van deze uiteenzetting zet ik mijn geld in op de tweede interpretatie, maar of ik het dan ook bij het juiste eind heb, weet ik niet zeker. Gezien het platonische karakter van Wittgensteins werk, mag ik misschien aannemen dat er sprake kan zijn van een gedachte werkelijkheid.

Ok, we gaan verder, recapitulerend, we hebben het over *hoe* taal de wereld uitbeeld, we hebben het niet meer over het noodzakelijke verband tussen taal en de wereld, we hebben het niet meer, hoe taal aan de wereld vastkleeft, maar hoe het taal lukt, om uitspraken, beweringen te doen over de wereld of de werkelijkheid, capice? En nu mag Ludwig weer wat zeggen.

4.022 Een bewering *toont* haar zin. Een bewering *toont* hoe de toestand is, als zij waar is. En de bewering zegt, dat de toestand zo is.

4.024 Een bewering begrijpen betekent weten wat het geval is als zij waar is.

Nummertje 4.022 gaat er bij mij goed in, het komt mij ook logisch voor. Het lijkt een gortdroge vertelling, toch zitten hier ook, het zij kleine, addertjes onder het gras. De cursieve woorden zijn hier van groot belang, en kennen dezelfde strekking als de woorden 'beeld' en 'model' in uitspraak nummer 4.01. Waar het in deze uitspraak om gaat is het woord, begrijpen. Dat een bewering Waar of Onwaar kon zijn, wisten we al, maar nu blijken we dus een bewering te kunnen begrijpen als zij Waar is. Waarbij we gelijk nummer 4.022 in onze uitleg direct aanboren. Wittgensteins beurt;

4.03 Een bewering deelt ons een toestand mee, dus moet zij wezenlijk met de toestand samenhangen. En de samenhang is nu juist dat de bewering het logische beeld is van de toestand.

4.031 In een bewering wordt een toestand als het ware op de proef in elkaar gezet.

We lijken hier het gortdroge stadium voorbij, we zijn weg van de constatering wat betreft een bewering en we leggen de wereld naast de bewering. Een bewering is een beeld, of een model van de werkelijkheid. Zo'n beeld opzichzelf zegt erg weinig, je moet hem naast de wereld plaatsen en een vergelijkend warenonderzoek starten om uit te kunnen vogelen of het beeld van de wereld waar of onwaar is. Om het begrip van dit bovenstaande te versterken, nog een aantal uitspraken van Wittgenstein, die, zoals altijd, krachtig, logisch en bondig grote lappen tekst kan samenvatten in een paar luttele kernachtige zinnen.

4.05 De werkelijkheid wordt met de bewering vergeleken

4.06 Een bewering kan alleen waar of onwaar zijn doordat zij een beeld is van de werkelijkheid.

Moet ik nog meer zeggen?

Voor we vergeten waar deze scriptie over gaat, ga ik even terug naar het begin, naar mijn vraag, het ontstaan van deze tekst. 'Beeldende kunst is taliger, dan we Beeldende kunst ervaren.' Je zou kunnen zeggen dat ik Taal tegenover de Ervaring plaats. Waarbij Taal een rationele plaats inneemt en de ervaring een irrationele, een emotionele plaats. Inmiddels weet ik meer over taal. Taal is in de ogen van Wittgenstein, en langzaam maar zeker ook in mijn ogen (misschien ook al wel in die van jou), een zeker geordend systeem. Taal is metaforisch gezien opgebouwd uit atomen, die weer opgebouwd zijn uit moleculen. Hoe deze atomen en moleculen er exact uitzien weten we niet, maar we

kunnen en *moeten* aannemen dat ze bestaan. Taal is een geoliede machine, taal is niet mystiek, of magisch. Taal lijkt een uitgekookt, droog systeem te zijn. We weten hoe taal ontstaat, we weten nu waaruit taal voortkomt, waarom een woord aan een object hangt en hoe dat plaatsvindt. Maar voordat we Taal, als de vijand van de ervaring kunnen gaan beschouwen, moeten we wel weten wanneer een bewering (taal) waar of onwaar is. En waar houdt taal op? Kunnen we over sommige dingen niks zeggen? Is er toch nog dat 'gevoel' (ervaring) dat Taal aanvult? Is taal wel zo allesomvattend als we hierboven hebben uitgezocht? En is het taalmachientje echt zo geolied als we hebben beweerd? We duiken dieper op beweringen in, we gaan verbanden met de wiskunde leggen, en we gaan ons bezighouden met het waar en het onwaar van een bewering.

OVER LOGICA

Er zijn een boel beweringen, maar welk soort bewering steekt met kop en schouders boven alle beweringen uit en is absoluut zeker? Welke beweringen zijn logische beweringen? Aan welke uitspraken kunnen we niet twijfelen, sterker nog over welke uitspraken *mogen* we niet twijfelen? Wat is de aller-aller-aller eenvoudigste uitspraak? Dames en heren, het antwoord voor 1miljoenmiljard is... $A=A$. Ik pak m'n steen er weer bij. Voor deze steen zet ik een kaartje met de tekst, steen is steen. Welnu, je kan de steen zien, of je ziet 'm niet. Het kan niet zo zijn dat je de steen ziet en dan toch weer niet. De steen is steen of niet-steen. Dergelijke uitspraken kunnen we scharen onder 'logische constanten', de oplettende lezer heeft het misschien al doorgehad, we bevinden ons op het terrein van de logica.

Maar wat zegt nu eigenlijk een logische bewering als 'steen is steen'? Heel teleurstellend, maar een dergelijke

bewering zegt natuurlijk helemaal niks, niet over de wereld althans. Logica, of een logische bewering, gaat vooraf aan de wereld. Voor dit gegeven is een mooi woord in leven geroepen, 'a priori'. Logische beweringen zeggen niks over de toestand van de wereld. Bert Keizer illustreert dit gegeven met een simpel voorbeeld.

- 1) Als het regent, vallen er druppels naar beneden
- 2) Of het regent of het regent niet
- 3) Het kan niet wel en niet regenen.

Het moge duidelijk zijn dat als je dit wordt gezegd je nog steeds niet weet of je nu wel of niet je paraplu mee moet nemen. Logische beweringen gelden altijd, het zijn universele uitspraken, 'die niet over de wereld gaan maar over het vertellen vooraf', aldus de Keizer. A priori, het is mij nog niet helemaal duidelijk, wat gaat nu vooraf aan vertellen? Bedoelt men met a priori dat het over vertellen gaat? Gaat het niet over de uitkomst van de bewering maar over de bewering zelf? Zijn a priori-beweringen, zekere wiskundige beweringen, die wel voorstelbaar veel *zin* hebben, maar in ons dagelijkse taalgebruik geen of weinig *nut* hebben?

Mijn hoofd dwaalt af naar kunst, en naar uitspraken over kunst. Doe ik wel eens a priori beweringen over een kunstwerk? Wellicht in een pre-iconografisch onderzoek. Zo'n onderzoek bestaat uit het droog benoemen van alle elementen op een beeldend kunstwerk die zijn zoals ze zijn. Bijvoorbeeld 'Negen figuren' op een schilderij zijn 'negen figuren'. Het zijn uitspraken die in principe weinig zeggen over de voorstelling, want het echte vertellen, het benoemen van alle connotaties, bij de denotatie (in mijn voorbeeld 'de negen figuren'), gebeurt zeker niet bij een pre-iconografisch onderzoek. Frappant, of beter opmerkelijk. Is dat de woorden 'pre-iconografisch' en 'a priori' beiden een toestand beschrijven die *vooraf*

plaatsvindt (pre en a). Terugkoppelend, pre iconografische uitspraken hebben *zin* maar kennen niet veel *nut*, elke sterveling kan droog benoemen wat hij voor zich ziet.

We gaan verder in op de logica. We weten dat logica niets over de wereld vertelt, maar aan het vertellen vooraf gaat. Een logische bewering is een eenduidige, niet interpreteerbare bewering. Er bestaat geen twijfel over zulke beweringen. Nu zouden we kunnen zeggen dat zo'n bewering een algemene geldigheid kent, maar helaas, deze uitleg gaat niet op. Wittgenstein illustreert dit met de volgende uitspraak; "Alle mensen zijn sterfelijk." Deze uitspraak kent een zekere 'toevalsfactor.' Want ondanks dat deze uitspraak mij logisch voorkomt, kan er aan deze uitspraak getwijfeld worden. Misschien loopt er tussen ons mensen wel een onsterfelijke rond! En Jezus? Hij is gestorven, en weer opgestaan! Al met al, je had het denk ik al door, de uitspraak als 'alle mensen zijn sterfelijk' is zeer zeker niet een logische uitspraak. Wittgenstein vat dit gegeven als volgt samen.

6.1231 Het kenmerk van een logische bewering is *niet* algemene geldigheid. Algemeen zijn betekent immers slechts; toevallig voor alle dingen gelden.

In deze uitspraak is het woord toevallig denk ik het sleutelwoord. Als we onze uitspraak, 'alle mensen zijn sterfelijk' koppelen aan het woord 'toevallig', moeten we concluderen dat, omdat 'toevallig' alle mensen sterfelijk zijn, dit niet inhoudt dat we te maken hebben met een logische bewering. Immers, het had ook *net* anders kunnen zijn.

6.1232 De logische algemene geldigheid zou men essentieel kunnen noemen, in tegenstelling tot die

toevallige geldigheid van een bewering als: 'Alle mensen zijn sterfelijk'.

Om het nu nooit meer door elkaar te halen. Er zijn twee soorten algemene geldigheden. Een logische algemene geldigheid en een toevallige algemene geldigheid. Als er ook maar een ieniemieniekansje bestaat dat de algemene geldigheid niet voor iedereen opgaat, dan spreken we van een toevallige geldigheid. Als je niet anders kan denken, als er nooit, door niemand niet een uitzondering verzonnen kan worden (zelfs niet met een heleboel fantasie), hebben we te maken met een logische algemene geldigheid. Ik beloof hierbij plechtig, deze twee niet meer door elkaar te halen.

We gaan verder, we zijn bezig om uit te zoeken wat logische uitspraken zijn en wat ze kenmerkt. We zoeken de grens op, wanneer is iets een logische uitspraak en wanneer niet (meer). Vergeet niet mijn verborgen agenda in je achterhoofd te houden. Graag zoek ik uit waar Taal ophoudt, waar logische beweringen ophouden. Ik ben bezig uit te zoeken wat Taal exact is, om later de oorlog te kunnen verklaren aan de 'romantische' ervaring. We bevinden ons nu nog in de wereld van de taal, en op dit moment in de wereld van de logica.

Alle vormen van logische beweringen noemt Wittgenstein de logische ruimte. Een afgebakende ruimte, binnen deze ruimte zijn de beweringen logisch, daarbuiten niet-logisch. Om Bert Keizer te citeren; "een ruimte waarbinnen alle zegbare beweringen mogelijk zijn, een plaats hebben." Wittgenstein doet bondiger, zoals altijd, en zegt het volgende.

3.4 Een bewering bepaalt een plaats in een logische ruimte.

3.42 Hoewel een bewering maar een enkele plek van de logische ruimte mag bepalen, moet die hele ruimte al door die bewering gegeven zijn.

Deze stellingen gaan er bij mij moeilijk in. Nummer 3.4, komt mij leesbaar en begrijpelijk voor. In die logische ruimte, neemt een bewering een bepaalde plaats in. Een bepaalde bewering, kent een bepaald etiket, dat door de logica op die bewering wordt geplaatst. Misschien dat dit etiket, de plaats bepaalt in die logische ruimte. Dit kan ik denk ik het beste illustreren met het 'regent het?' voorbeeld. Als deze vraag wordt gesteld kan er op drie mogelijke manieren een logische bewering worden gedaan

- 1) Als het regent vallen er druppels naar beneden ($A=A$)
- 2) Of het regent of het regent niet (A , of Niet- A) *het - streepje stelt 'niet' voor*
- 3) Het kan niet wel en niet regenen. (niet A en niet $-A$) *idem*

Uit dit voorbeeld blijkt dat een bewering de plaats of etiket nummer 1, 2 of 3 krijgt toebedeeld in die logische ruimte. Dit vat ik, jij ook?

Ok, verder, stelling 3.42. Dat een bewering maar een plek kan innemen, begrijpen we inmiddels, uit mijn voorbeeld blijkt, dat bovenstaande bewering slechts een enkel nummer, plaats of etiket kan krijgen, dat is helder. Maar hoe die hele logische ruimte door die ene bewering gegeven moet zijn, begrijp ik nog niet. Is de logische ruimte misschien de rekbaarheid van een bepaalde bewering? Wordt in dit tweede gedeelte misschien gezegd, dat als een bewering een plek inneemt in deze logische ruimte, de bewering in zijn geheel compleet logisch moet zijn? Dat het niet zo mag zijn dat een bepaald *deel* van een bewering logisch is, en het andere niet? (dat de logische ruimte dus bevlekt is geraakt en niet de *hele* ruimte door de bewering wordt gegeven en de ruimte dus niet meer logisch is?) Ik kan

jou het niet antwoord niet geven, slechts mijn suggestie. Misschien als ik ouder ben, en hopelijk slimmer, wel. Voor nu, hebben we een probleem. Toch denk ik, dat het grote verhaal niet onderuit wordt geschopt, door dit detail. Ik denk dat we dit probleem open kunnen laten en alsnog erachter kunnen komen wat logica nu precies is, wat het zegt over de wereld en waar logica ophoudt.

De logische ruimte kent grenzen, hij houdt op, niet verwonderlijk natuurlijk, anders had Wittgenstein de logische ruimte wel 'het onophoudelijk kosmisch eindeloos logisch universum' genoemd. De kadastrering van de ruimte wordt met de paal; tautologie en aan de andere kant met de paal; contradictie, bepaald en afgebakend. Nu hoor ik je denken, 'oei oei, wat heeft mijn leraar Nederlands, daar nu ook als weer over gezegd.' Mijn 'regent het?' voorbeeld biedt wederom een helpende hand. Als ik op deze vraag antwoord 'als het regent, dan regent het?' ($A=A$), dan hebben we het over een tautologie, als ik op de vraag "regent het?" antwoord "het regent en het regent niet" (A en niet $\neg A$), hebben we te maken met een contradictie. (verwar 'A en niet $\neg A$ ' als blijft niet met

'A of niet $\neg A$ ', hier wordt namelijk een keuze voorgesteld door het woord *of*, bij de contradictie wordt geen keuze gesteld, maar wordt de bewering als een waarheid geserveerd.) Is het geheugen weer opgefrist? Ja? Dan is het tijd om onze Wittgenstein een hoop onvervalste stellingen te laten nemen over de grenzen van de logica, die we gaan analyseren en ons hopelijk nieuwe stof tot nadenken geeft en ons logica laat begrijpen, daar gaan we.

4.461 Een bewering toont wat zij zegt: tautologie en contradictie tonen dat zij niets zeggen. Een tautologie heeft geen waarheidsvoorwaarden, want zij is altijd waar en een contradictie is onder geen enkele voorwaarde waar.

4.462 Tautologie en contradictie zijn geen beelden van de werkelijkheid. Zij stellen geen mogelijke toestand voor. Want de ene laat alle mogelijke toestanden toe, en de ander geen enkele.

4.463 De tautologie laat aan de werkelijkheid de hele – on-eindige-logische ruimte: contradictie vult de gehele logische ruimte en laat geen punt over voor de werkelijkheid. Daarom kunnen geen van beide de werkelijkheid in enig opzicht bepalen.

4.464 De waarheid van de tautologie is zeker, die van de bewering mogelijk, die van de contradictie onmogelijk.

Bij een eerste blik op deze stellingen, knik ik instemmend. Met het “regent het?” voorbeeld in mijn achterhoofd, lijken de stellingen bondige samenvattingen van het geen wat ik eerder heb geschreven. Maar bij een tweede blik, blijf ik haken bij stelling 4.463. Ik weet wat tautologie en contradictie is, ik weet dat een tautologie altijd alleen maar waar is, en daarbij niks zegt over de wereld, of in de woorden van Wittgenstein, is geen beeld van de werkelijkheid (een appel is een appel, als het regent dan regent het etc.) en dat een contradictie altijd alleen maar niet waar is en niks over de wereld (een appel is een appel en geen appel, als het regent dan regent het niet.)

Helder, maar waar ik over val is, wederom, de logische ruimte, die nu ineens toch wel oneindig kan zijn! Is de logische ruimte, oneindig groot als men spreekt over een tautologie? Er waren toch grenzen, sterker nog, tautologie was toch de grens? Is het omdat een tautologie alleen maar waar is, dat de logische ruimte oneindig wordt opgerekt? Is het omdat een contradictie, alleen maar onwaar is, dat de logische ruimte in zijn geheel gevuld is? Ik denk, dat ik hier moet aannemen, dat de logische ruimte een begrip is, dat op

elk begrip een andere uitwerking heeft. De logische ruimte is geen verzameling van wetten en toestanden, maar is de logische uitkomst die wordt toegepast op elke individuele bewering, die altijd wordt begrensd door de tautologie en de contradictie.

Mijn mijmeringen over de logische ruimte brengen mij verder naar de determinering van logica. Logica gaat niet over algemene denkwetten. Er is geen wolk met wetten die over beweringen hangt, nee, aan elke bewering kleeft een stuk logica. Het is een kenmerk van het denken, niet andersom. Dit komt omdat wij niet 'onlogisch kunnen denken' aldus de Keizer.

Het is tijd voor voorbeelden, ik, en misschien jij ook wel, heb even genoeg van de terminologie, en ik wil weten wat de logische ruimte, tautologie en de contradictie nou werkelijk inhoudt in ons dagelijkse taalgebruik. We gaan beweringen linken naar de wereld. Ik begin met een aantal beweringen die jou vreemd voor zullen komen. Als ik je zeg, "ik ben een doorzichtige paspop" komt dat jou natuurlijk heel onlogisch voor. Immers, paspoppen, laat staan, doorzichtige paspoppen, kunnen niet typen en niet denken. Toch is mijn bewering niet onlogisch. Want, de bewering is voorstelbaar, je kan je voorstellen dat ik een doorzichtige paspop ben, je kan er een plaatje bij verzinnen. Mijn bewering wordt pas onlogisch, als ik zeg, dat ik 'wel en niet een doorzichtige paspop ben'.

We gaan verder. Aan de bewering "ik ben in 1855 geboren, ik heb Amerika ontdekt en ben de uitvinder van de mobiele telefoon" kun je niet zien of deze waar is of niet, het namelijk geen logische bewering. Maar zeker is, dat je de bewering wel kan begrijpen, maar met de werkelijkheid naast de bewering kun je niets anders dan de bewering afdoen als niet waar. Dit komt niet door de bewering zelf, daar is niks mis mee, maar als de bewering naast de wereld

wordt gelegd, komt er iets bij je dagen dat zegt: 'dit kan niet!'

Maar als ik zeg "ik heb wel en niet Amerika ontdekt", een contradictie, dan hoef je niet de wereld naast de bewering te leggen, maar kun je zonder ook maar een seconde aan de wereld te denken, zeggen dat die bewering onzin is. In de termen van Wittgenstein, wordt de gehele logische ruimte gevuld en is er geen plek meer voor de werkelijkheid, de logica, heeft het antwoord reeds gegeven.

De uitspraak 'Als ik Amerika heb ontdekt, heb ik Amerika ontdekt', roept geen vragen op, schouderophalend kun je enkel antwoorden met "Ok, fijn voor je". De gehele logische ruimte is nu geopend, de link met de wereld is sterk en allesomvattend. Misschien dat in dit voorbeeld mijn vragen rond de stelling 4.463 (waarin werd gesteld dat de logische ruimte in een tautologie on-eindig is), nu is beantwoord. Sterker nog, deze is niet misschien beantwoord, maar is *zeker* beantwoord. Wat een simpel voorbeeld wel niet kan doen!

Logica lijkt soms wiskundige paden te bewandelen, al helemaal, wanneer simpele beweringen worden vertaald in letters, zoals $A=A$. Dit is Wittgenstein ook opgevallen.

6.2 Wiskunde is een logische methode.

Je zou kunnen zeggen dat een wiskundige vergelijking, soms met veel omwegen, een tautologie is. Als we beweren dat wiskunde een wetenschap is, moeten we concluderen dat het geen inductieve wetenschap is. Inductief wil zoveel zeggen als het ontwikkelen van een theorie om een bepaald verschijnsel te verklaren. Een rekensom of een tautologie is namelijk niet te onderleggen aan een experiment. Het is zo, omdat het zo is. $1+1=2$ en niet soms 2 en soms 3. $A=A$, en niet B.

Daarbij is het belangrijk om te weten dat A niet toevallig A is, maar altijd A. Dus naast logische beweringen, bestaan er wiskundige beweringen en wetenschappelijke beweringen. Wetenschappelijke beweringen? Even snel dan, 'het kookpunt van water is 100 graden', deze kennis hebben we vergaard uit het experiment. Het verschil tussen een wetenschappelijke en een wiskundige bewering, is dat een wiskundige bewering zijn waarheid niet verkrijgt door het experiment, maar dat een wiskundige bewering de waarheid logischerwijs al in zich heeft zitten.

OVER ZWIJGEN

We zijn nu bijna door de Tractatus heen gefietst, we hebben verschillende taalverschijnselen leren kennen, we kennen hun wegen en hun aard. Wat we nog niet weten is waar Taal nu ophoudt. Dit is belangrijk om te weten, om later de koppeling met Kant en de koppeling met kunst te kunnen maken. In dit laatste gedeelte van de ontrafeling van de Tractatus krijgen wij antwoord op de vraag; waar houdt taal op, of beter, wanneer moeten wij volgens Wittgenstein gewoon onze mond houden. Eerst even een hele korte en bondige resumé; we kennen vier taalgebieden, waar we gewoon mededelingen over kunnen doen zonder dat Ludwig op zijn achterste poten zal gaan staan, te kennen; 1)logica, 2)wiskunde, 3)wetenschap en 4)alledag. Omdat we van voorbeelden houden;

1)De cirkel is rond

2) $3 \times 3 = 9$

3)Het kookpunt van water is honderd graden

Celcius

4)Margreet is een goede docente.

Kunnen we nou echt niks meer zeggen, dan deze voor de hand liggende zaken? Deze oninteressante mededelingen, die flauwe tautologieën, en die alledaagse nonsens? Wanneer gaat het nou eens over de

grote zaken; God, eindeloosheid, Kunst, de zin van het leven, de schepping, ons doel hier op aarde. Ik heb genoeg van dat geneuzel, en dat getut met al die regeltjes, taalbrokjes, taalelementen en zulke ongein. Ik wil het ergens over hebben, over zingeving, metafysische zaken, bovenzintuiglijke werelden, voor mijn part over het vagevuur, iets! Ik moet mezelf teleurstellen.

5.6 De grenzen van mijn taal, zijn de grenzen van mijn wereld.

Als ik iets in taal wil zeggen dat buiten de wereld valt, dan kan ik dat niet doen. Daar waar taal ophoudt, daar houdt de wereld op. Moeilijk kan ik buiten de wereld gaan staan en iets over die wereld zeggen, ik zit namelijk middenin die wereld. En voor taal; ik kan moeilijk in taal wat over die taal beweren, dat zou ik een ander soort, een niet wereldlijke, taal moeten beheersen. We zitten vast, vast in onze taal en daarmee vast in onze wereld, onze droge, saaie feitelijke wereld.

5.61 Logica vult de wereld; de grenzen van de wereld zijn ook haar grenzen. Wij kunnen dus in de logica niet zeggen: dit en dit bestaat in de wereld, dat niet. Dit zou immers schijnbaar veronderstellen dat we bepaalde mogelijkheden uitsluiten en dat kan niet het geval zijn, omdat logica dan immers over de grens van de wereld heen zou moeten om die grens ook van de andere kant te kunnen beschouwen.

Wat we niet denken kunnen, kunnen we niet denken; we kunnen dus ook niet zeggen wat we niet denken kunnen.

Over 5.61 Logica is iets tweeledigs, twee zaken die onlosmakelijkheid, logisch aan elkaar vast zitten. We hebben besloten dat taal de grens van de wereld is en omgekeerd. Als ik beweer dat eenhoorns niet bestaan

op aarde, kan ik dat niet zeggen. Ik zou dan namelijk de wereld van een afstand moeten beschouwen en over de grens van de wereld moeten stappen om echt te weten of er niet misschien toch een eenhoorn ergens verdwaald rondloopt. En dat we niet naast de wereld kunnen gaan staan, weten we inmiddels. Het tweede gedeelte van 5.61 vat poëtisch het eerste gedeelte samen. Wat we niet kunnen denken, (alles wat buitenwereldlijk is), kunnen we niet denken. We denken in taal of in een andere vorm die voortkomt uit de wereld, en zelfs het raarste verzinsel is een uitkomst van taal of van onze aanwezigheid hier op aarde. Het is dan dus ook eigenlijk best vanzelfsprekend, dat je in die taal, die uit de wereld voortkomt, niet iets kan zeggen over een gedachte die er niet is. Zodra je die gedachte zou uitspreken, is die bevuild met taal en bevuild met de wereld en maakt die gedachte deel uit van de wereld, immers is die in Taal uitgesproken.

Maar die Wittgenstein is toch een filosoof? En hij doet toch grote uitspraken? Hij was daarbij een diepgelovig mens? Als we slechts zouden mogen spreken in mededelingen en in flauwe logische uitspraken, hoe ziet hij zijn plek? En hoe verantwoord die zijn plek? Hoe kun je nou grote uitspraken doen over de oorsprong van taal?

Natuurlijk, ook Wittgenstein wilde als filosoof de zin van het leven ontdekken en ons in logische beweringen vertellen hoe de vork nu echt in de steel zit. Maar dit kan hij niet in logische beweringen brengen, dan komt hij met zijn eerdere stellingen in de knoop.

5.634 Alles wat we zien, zou ook anders kunnen zijn. Alles wat we beschrijven kunnen zou ook anders kunnen.

In 5.634 lijkt Wittgenstein zich wat speelruimte te gunnen, in deze beredenering kunnen we geen logische

beweringen doen over hogere zaken, omdat deze wel eens anders zouden kunnen zijn. In eerste instantie mochten we al niks zeggen over een eventuele wereld die boven ons ligt, en als we dat dan toch stiekem doen, dan blijkt ineens dat alles wat we beschrijven toch ook anders zou kunnen zijn. Misschien ben ik wat te sceptisch en wat te fel over 5.6.43, misschien is het vanuit een filosofisch opzicht juist erg verstandig om alle beschrijvingen te zien als een bouwwerk waar verder gewerkt aan kan worden, of waar het grondplan gewijzigd kan worden.

6.42 Daarom kunnen er ook geen ethische beweringen bestaan. Beweringen kunnen niets Hogers uitdrukken

6.4 Alle beweringen zijn gelijkwaardig.

Help, geen ethische beweringen meer. Daar gaat onze wereld, weg normen, weg waarden. Toch Wittgenstein. Neen, dat ethiek niet geschikt is voor Taal, neemt niet weg dat het op de een of andere manier diep is geworteld in de wereld. Dat ethische uitspraken zin hebben, of dwingend kunnen zijn, dat neemt Wittgenstein slechts aan, hoe dergelijke uitspraken dat zijn geworden vertelt Wittgenstein ons niet. Ethische uitspraken zijn strikt genomen, niet het soort uitspraken waar Wittgenstein wat mee heeft. Misschien moeten we geen uitspraken doen over ethiek, misschien is het iets Hogers, en kunnen we het eenmaal niet in Taal uitdrukken, omdat we er dan iets Lagers van maken. Deze uitspraak is een mooie opstap naar 6.41.

6.41 De zin van de wereld moet buiten haar liggen. In de wereld is alles zoals het is en gebeurt alles zoals het gebeurt; er bestaat geen waarde in de wereld (...) Als er een waarde is die waarde heeft, dan moet die buiten alle gebeuren en zo- zijn liggen. Want alle gebeuren en zo- zijn is toevallig. Wat het niet-toevallig maakt, kan niet in

de wereld liggen, want dan zou het weer wel toevallig zijn.

Dit maakt dat we ons eigenlijk niet zo veel meer te antwoorden hebben. Ja, we kunnen een 'hoe' vragen stellen over onze banale wereld; hoe maak je kinderen, hoe werkt een processor, hoe verkrijgt wijn alcohol, hoe sorteert een postbode in slechts anderhalf uur vier kilo post. Maar Hoge zaken zijn verder weg, buiten onze wereld, buiten de postbodes en processoren. Hoge zaken zijn geen feiten, en als ze dat wel zijn, zijn het geen Hoge zaken meer. Dit vat Wittgenstein als volgt samen;

6.4 Hoe de wereld is, is voor het Hogere volkomen onverschillig. God openbaart zich niet in de wereld.

6.44 Niet hoe de wereld is, is het mystieke, maar dat zij er is.

Hulde! Er zou nog steeds mystiek kunnen, en misschien wel een God, er is allicht wat Hogers, maar alleen niet hier op aarde.

Maar hoe ziet Wittgenstein zijn eigen positie als filosoof? Hierop geeft hij zelf denk ik, een sluitend en helder antwoord.

6.54 Mijn beweringen verhelderden op zodanige wijze, dat degene die mij begrijpt, ze aan het einde als onzinnig ziet, nadat hij via die beweringen ophoog geklommen is. Hij moet deze beweringen achter zich laten, dan ziet hij de wereld zoals zij is.

We hebben het eigenlijk al gezegd, maar hier zegt Wittgenstein het nog een keer heel duidelijk.

7 Waar we niet over kunnen spreken, daar moeten we over zwijgen.

Een romantische kunstervaring, wat is dat nou eigenlijk? Herhaaldelijk heb ik deze ervaring de oorlog verklaard, maar deze visie is nog niet beschreven. Er lijkt nu nog geen reden te zijn om de infanterie en de artillerie klaar te stomen voor een grote strijd. We gaan onze vijand verkennen, we zoeken uit waar hij zich schuilhoudt, wat zijn karakter is, hoe hij denkt, wat hij denkt en waarom hij zo denkt. Voor nu richten we onze jachtgeweren op Kant, de Maarschalk, misschien zelfs de vlag van onze vijand.

OVER KANT

Het is tijd voor Kant. We hebben onze vijand, Ludwig, compleet behandeld. We kennen zijn strategie, zijn denkwijze en we weten waar hij staat. Het lijkt of hij een sluitend verhaal heeft, waar niet aan getornd kan worden. Aan de hand van de denkwijze van Immanuel Kant proberen we de zwakke plekken van Wittgenstein op te zoeken, aan te vullen of omver te werpen. Nu lijkt het alsof ik Kant op een hoog voetstuk zet en slechts Ludwig Wittgenstein wil treiteren, echter is een oorlog, een clash, een conflict, een strijd, you name it, altijd een strijd waar aan twee kanten klappen vallen. Ook Kant moet op zijn tellen passen. Als de strijd is gestreden maken we de balans op en proberen we antwoord te geven op onze vraag, die als het zwaard van Damocles boven deze scriptie hangt. Dames en Heren, we geven het woord aan Immanuel Kant.

Er zijn verschillende manieren om uitspraken over kunst te oordelen. In de tijd vòòr Kant, hij leefde van 1724 tot 1804 en schreef in ongeveer 1780 zijn eerste baanbrekende boek, dus laten we zeggen voor 1780, waren er strikt vier manieren, of theorieën over kunst(uitspraken). Grof gezegd zou je kunnen stellen dat er sprake was van verzuiling. Je geloofde in kunst als imitatie, kunst als vorm, kunst als expressie of je geloofde in kunst als 'synthese tussen vorm en expressie'. Kunstenaars gedroegen zich naar een van deze pijlers en maakte dus werk dat puur mimetisch, expressief, formalistisch of een combinatie van de laatste twee was. Als we onze vier pijlers toepassen op de beschouwer of op de kunstcriticus(dus niet op de kunstenaar), dan blijkt dat deze zich niet zo makkelijk aan èèn van de vier pijlers te hechten. Maar dan zijn onze pijlers handige gezichtspunten om kunstwerken te beschouwen. In een recensie over een kunstwerk

zouden we zien dat een recensent de ene keer het werk formalistisch benadert, de andere keer expressief enz.

Onze slimme man Kant, vond dit een arme manier van kijken en pleitte voor een grondige hervorming. Hij vertikte het om kunst vanuit een enkele invalshoek in te delen en wenste dieper te gaan. Kant gooide alle vier de manieren om uitspraken over kunst te doen op een hoop, en zocht naar een gemene deler. Wat zijn de universele eigenschappen? Hij wilde niet weten wat kunst is, maar Kant wilde weten wat de kenmerken zijn van oordelen over kunst. Nog beter geformuleerd; waarin onderscheiden esthetische oordelen zich van andere oordelen? Kant heeft alle vier manieren van (be)oordelen over kunst dus samengebracht onder de noemer 'esthetisch oordeel' en gaat op zoek naar de identiteit van zo een dergelijk oordeel.

Tot zover is het voor mij helder, ik mag die Immanuel wel. In een kort tijdsbestek ben ik achter zijn motivatie gekomen, die mij erg logisch voorkomt. Want een verzuilde kunstwereld lijkt mij helemaal niks (onhandig ook). Helaas moet ik melden, dat Immanuel Kant net als Ludwig Wittgenstein, grondig, chronologisch en zeer analytisch te werk gaat. Voordat we bij het gedeelte komen van zijn werk waar we echt wat aan hebben, moeten we zijn eerdere werk ook doorploegen, om een compleet beeld van zijn visie te kunnen ontwikkelen. Ik zet mijzelf een straffe bak koffie en maak mijn borst nat, dit is voor jou als lezer zeker aan te raden.

Een 'esthetisch oordeel' wat is dat eigenlijk? Het woord esthetisch doet me denken aan harmonie, aan schoonheid, evenwicht of lager bij de grond, prettig of mooi. Bij het woord oordeel denk ik aan uitspraak, mening, beschouwing of negatiever een vonnis. Kant verstaat onder een 'esthetisch oordeel' alle oordelen over schoonheid. Hierbij is het belangrijk om het woord 'alle' niet over het hoofd te zien. Een oordeel als 'deze

auto vind ik mooi' of 'de Sagrada Familia lijkt wel door een kind ontworpen, zo rommelig' zijn in de visie van Kant, beide esthetische oordelen. Het zijn namelijk beide schoonheidservaringen die worden gevat in een uitspraak, Kant maakt geen onderscheid tussen Kunst en andere zaken. Helder.

Net zoals Wittgenstein is Kant niet geïnteresseerd in de schoonheidservaring, maar in de uitspraak die daarop volgt. Dat men een schoonheidservaring heeft, nemen Wittgenstein en Kant voor lief, zij gaan aan de slag met de vertaling die op deze ervaring volgt. Kant gaat aan de slag met de vraag hoe het komt dat wij überhaupt esthetische oordelen kunnen maken en hoe wij deze kunnen onderscheiden van andere oordelen. Voordat we deze grote vraagstukken kunnen beantwoorden duiken we eerst in de andere oordelen, want als we esthetische oordelen willen onderscheiden moeten we wel weten waarvan we ze moeten onderscheiden.

Kant onderscheid drie soorten oordelen; wel te verstaan, empirische-, morele- en natuurlijk esthetische oordelen. Over elk van deze oordelen heeft Kant een boek (zeg maar gerust een ontzettend dikke pil) geschreven. In elke van de drie boeken vraagt Kant zich of hoe het in eerste instantie mogelijk is dat we een empirische- morele- of esthetische ervaring beleven. Kant onderzoekt dus wat de ervaring mogelijk maakt. Kant bedrijft kritische filosofie. Ik denk bij het woord 'kritisch' aan sceptis en aan een ongezueten mening. Dit is voor de goede orde, niet van toepassing op de manier waarop Kant filosofie bedreef. In deze context betekent kritisch iets anders. Kritisch duidt hier op de manier waarop Kant zijn onderzoek naar oordelen heeft gedaan, met een duur of mooier woord noem je dit ook wel de 'transcendentale methode'. Kort gezegd poogt Kant met deze methode de grenzen van de drie ervaringsgebieden af te bakenen, hij onderzoekt het

karakter, of mooier gezegd, de aard, van elk van de drie gebieden.

Het is de tijd om te beginnen aan het eerste grote boek van Kant. Het werk van Kant is chronologisch, zijn boeken bouwen zich op, het is haast onmogelijk om wat van het laatste boek te begrijpen, als de eerste twee boeken niet of matig zijn behandeld. Kants denkwerk is gigantisch groot en hoog intellectueel, ik heb de niet de tijd en de kennis om alle drie de boeken uitgebreid te behandelen. Het gevaar van generalisatie en onverschrokken bondigheid ligt op de loer, ik doe mijn best om Kant niet te beledigen.

OVER TIJD EN RUIMTE

Zijn eerste boek heet 'Kritik der reinen Vernunft'. Kant is een grondige man, en neemt nooit zomaar iets aan, hij stelt vragen waar een normaal mens denkt dat er niks over te vragen valt. In dit werk staat de relatie tussen kennis en de fysieke werkelijkheid centraal. Hij onderzoekt hoe het mogelijk is dat we met onze zintuigen wetenschap kunnen bedrijven. Wetenschap berust zich (met name in de tijd van Kant) op empirische waarnemingen. Waar een doorsnee mens bij het lezen van de vorige zin weinig zou denken maar slechts losjes kan beamen dat dat inderdaad zo is, is het brein van Kant overuren gaan draaien bij het idee dat Wetenschap berust op empirische waarnemingen. Want zijn onze zintuigen werkelijk in staat om droog te registreren? Verandert ons brein onze waarneming of ervaring? Zijn onze zintuigen een zeker kopieerapparaat van de wereld om ons heen? Kant duikt in de oorsprong van wetenschap en bijt zich vast in onze zintuigen.

Onze zintuiglijkheid noemt Kant 'het vermogen der aanschouwing', klinkt mooi he? Onze zintuigen stellen ons in staat om in de chaos ons heen die wij 'de

wereld 'noemen, aparte delen te zien. Wij zijn op de een of andere manier in staat om afzonderlijke voorwerpen te aanschouwen in een bomvolle wereld. Als ik uit mijn raam kijk, zie ik niet een groot palet, maar zie ik allerlei onderdelen die ik van elkaar kan scheiden. Ik zie auto's, onkruid, mensen, voordeuren fietsers enzovoorts. Kant heeft voor dit gegeven twee termen de wereld in geholpen. Mijn aanschouwing in jargon van Kant 'anschauung' (mijn blik uit mijn raam) wordt vertaald in gewaarwordingen 'Empfindungen' (auto's, onkruid).

Ik kan zonder gek te worden uit mijn raam kijken, alles wat ik zie lijkt, zonder dat ik er moeite voor hoef te doen, te worden geordend of gecategoriseerd. Mijn blik heb ik gericht op een auto, het is een mooie auto, een oldtimer, een Volvo 343. Ik kan niet naar de auto kijken en slechts vormen zien, ik kijk naar de auto en zie vanzelf dat het een auto is. Hoe kan dat nou? Ik aanschouw en in mijn hoofd bubbelt er een gewaarwording naar boven, ik zie en 'ploep' daar is de auto. De auto zie ik in een context, het staat op straat, in mijn straat, het staat buiten, kortom; ik zie de auto in een ruimte. Ik kan niet naar de auto kijken en enkel en alleen de auto zien. Tijdens mijn aanschouwing is er naast de ruimte nog een belangrijke factor die meespeelt in mijn gewaarwording; tijd. Ik kan tijd niet uitzetten, net zomin ik ruimte kan strippen. De Volvo die ik zie wordt in mijn hoofd geordend, op tijd en op ruimte, mijn gewaarwording is innig verweven met tijd en ruimte. In mooiere taal kan ik zeggen dat wat ik waarneem nooit het bewuste beeld zelf is, maar het beeld dat is bewerkt door mijn zintuiglijke indruk.

Terug naar de Volvo. Dit beeld, bracht bij mij een gewaarwording naar boven, ik keek er naar en zag dat de auto bestond, als ik vervolgens weg zou kijken, zou ik nog weten dat de auto bestond. Maar meer dan dit kan ik eigenlijk niet meer weten volgens Kant. De auto 'an sich' zullen we nooit kennen en nooit kunnen kennen. Voor mij helaas geen bovenzintuiglijke wereld

of meer van zulke ongein. Ik kan de Volvo alleen maar zien zoals hij me voorkomt, met die tijd en die ruimte. Sterker nog; ik kan de Volvo slechts waarnemen als er sprake is van tijd en ruimte.

OVER BEGRIPPEN.

Ons hoofd doet meer dan een voorstelling plaatsen in tijd en in ruimte. Kant moest veronderstellen dat ons hoofd of verstand de informatie die onze zintuigen ons geven verder moet verwerken om niet te verzuipen in indrukken. Beter gezegd, om in de chaos een heldere gewaarwording te kunnen bewerkstelligen doet ons hoofd meer met onze aanschouwingen. Ons verstand ordent onze zintuiglijke indrukken in begrippen. Dit zijn grote begrippen, die het ons makkelijk maakt om de wereld waar te kunnen nemen. Een voorbeeld van een van deze grote begrippen is oorzakelijkheid. Ons verstand kent de ongeremde neiging om in situaties, die onze zintuigen binnen brengen als aanschouwing en er uit te komen als gewaarwording, logische verbanden te zien. Als de eigenaar van de Volvo, zijn sleutel in zijn auto steekt, verwacht ik niet dat de Volvo verandert in een sinaasappel en wegroelt, neen. Ik verwacht, zonder dat ik daar zelf wat aan kan doen, dat de auto ronkt, wat rook blaast en wegrijdt. Noodzakelijk zie ik dit verband. Oorzakelijkheid stelt mij in staat om het omdraaien van de sleutel in het contact van de Volvo te kunnen linken met het wegrijden van de wagen eventjes later. Oorzakelijkheid is geen eigenschap van de Volvo, of alle andere dingen in de Wereld, maar zit net als tijd en ruimte (en alle andere begrippen/categorieën) in mijn hoofd, of ik dit nu wil of niet.

OVER REDE

De oplettende lezer heeft opgemerkt dat er op dit moment het eerste boek van Kant de revue is

gepasseerd. We hebben onze zintuiglijkheid en ons verstand bondig behandeld. We weten nu dat we volgens Kant de waarheid niet aanschouwen zoals deze ons voorkomt, maar dat ons brein onze waarneming vertaalt, door deze te decoderen, in tijd en in ruimte en in begrippen (of denkcategorieën). We hebben het alleen nog over de wereld gehad, onze zintuiglijke wereld, met een mooier, duurder woord, de fenomenale wereld. We reizen nu omhoog, we verlaten de wereld, we verlaten onze zintuigen en onze decodeermachine; we gaan naar een bovenzintuiglijke universum, beter gezegd, naar de noumenale wereld. De wereld van onze 'rede'.

Als ik aan het woord 'rede' denk, dan komen er termen als; verstand, monoloog, praatje, denkraam en brein, bij me naar boven. Kant dacht bij het woord 'rede' aan iets anders. (hij is natuurlijk niet voor niets zo beroemd geworden). Onder 'rede' verstaat Kant het 'vermogen der ideeën.' Lastige. We weten dat we de wereld hebben verlaten, dat we ons op een zeker geestelijk terrein begeven. Is dit vermogen allicht ons gehele denken, met uitzondering van onze denkcategorieën ons zintuiglijk waarneemapparaat? Nou, ik kom aardig in de buurt. Precies gezegd staat 'rede' in de ogen van Kant voor iets tweeledigs. Aan de ene kant (de figuurlijke kant) staat 'rede' voor ons gehele denken en ons gehele voelen, erg ruim dus. Aan de andere zijde is de 'rede' de sleutel tot samenhang binnen onze kennis. De 'rede' verbindt op een wonderlijke manier onze zintuiglijkheid en ons verstand aan elkaar. Het zweeft als een machtig moeilijk te begrijpen apparaat boven in ons brein.

Deze tweede interpretatie van 'rede' is voor deze scriptie belangrijk. We zijn nu bijna bij de informatie die ons gaat helpen om Wittgenstein de oorlog te kunnen verklaren.

We weten inmiddels dat de 'rede' of in het jargon van Kant, ons 'Vernunft', niet met onze zintuigen

waar te nemen is en ook niet een begrip is in ons brein. Er is iets vreemd met ons Vernunft, we kunnen het niet bewijzen, we kunnen het niet aantonen en het is volgens de logisch, kritische denkwijze van Kant ook niet noodzakelijk aanwezig in ons brein. Als we dit gegeven groot trekken en de wetenschap erbij halen, moeten we constateren dat de wetenschap streng gezien zonder de 'rede' voort kan bestaan. (we hadden immers besloten dat wetenschap een product was van onze zintuiglijkheid en ons verstand). Maar wat maakt dan ons Vernunft zo bijzonder? Onze rede maakt het mogelijk onze kennis tot een eenheid te smeden. De rede stelt ons in staat om op een geestelijk niveau grote verbanden te zien en deze om te vormen tot een groot samenhangend netwerk. Onze kennis is geen losse verzameling van feitjes en veronderstellingen. Onze kennis lijkt een hoger doel te dienen, die naar een bepaald punt toe te werkt. Kant noemt dit punt God, de ziel, de moraal of het bestaan van de Wereld. Grote zaken, die alleen geestelijk uitgewerkt en uitgedacht kunnen worden.

OVER OORDEELVERMOGEN

Probleem; heel aardig hoor die geestelijke wereld, die rede of dat Vernunft, die haast platonische niet aan empirisch onderzoek weerlegbaar kosmos. En ook dat praktische gedeelte, over de denkcategorieën en onze zintuiglijkheid. Maar de mens is toch geen tweeledig wezen? Het kan toch niet zo zijn dat ons verstand en onze redenen zo weinig met elkaar gemeen hebben? Bestaat er echt geen brug tussen bijvoorbeeld onze gewaarwording en het 'ding an sich'? Tussen natuurwetten en de moraal? Onze goede Kant kon niet leven met deze kloof en heeft zich gestort op een brug, een verband, een overeenkomst tussen twee zaken die ogenschijnlijk niets met elkaar te maken hebben. Kant

schreef het antwoord voor dit probleem in het laatste deel in zijn trilogie; ons oordeelsvermogen. Kant zag tussen onze zintuiglijkheid en onze rede een leegte, een zeker gat. Hij kan deze twee zaken met moeite aan elkaar rijmen. Met een voorbeeld kan ik dit gat blootleggen. Ik ben in een grote ruimte met veel mensen. Al deze mensen bewegen ritmisch en monotoom op repeterende beukende muziek, elke tel wordt aangekondigd met een diepe korte bastoon. De verlichting is gekleurd en knipperd, de zaal is gevuld met rook, vooraan de zaal staat een man op een verhoging die platen afspeelt en zo nu en dan zijn handen in de lucht gooit. Ik wordt met zintuiglijke indrukken geconfronteerd en ik snap direct het verband tussen deze indrukken, ik ben op een housefeest. Alle losse elementen wijzen erop dat ik op een feest ben. Maar hoe weet mijn verstand nou welke begrippen hij moet toepassen? Hoezo wordt het verband tussen de beukende muziek en de dansende mensen (oorzakelijkheid) direct gelegd? Hoe kan mijn hoofd dat nou? Waar zit de link tussen de zintuiglijke indrukken die binnen komen en de juiste codering?

Kennelijk beschik ik over gevoel en over verbeelding. En dit 'gevoel' of deze 'verbeelding' stelt mij in staat om de juiste codering bij de juiste zintuiglijke indruk te vinden. Dit komt mij logisch voor. Maar hoezo komt dit niet voort uit mijn verstand? Hoezo is dit een nieuwe laag in mijn hoofd? Het verstand wordt geleid, iets brengt het verstand ertoe de juiste keuzes te maken. Volgens Kant kan het verstand zichzelf niet leiden, dus moet er logischerwijs iets zijn dat het verstand aan het handje meeneemt. Deze reikende hand noemt Kant het oordeelsvermogen.

Dit oordeelsvermogen is tweeledig. Soms, is Kant van mening, is het zo eenvoudig om de juiste categorieën bij de zintuigen te vinden, dat ze zelfs bijna verbonden aan elkaar zijn, dit noemt Kant het bepalend oordeelsvermogen. Bij een bepalend oordeelsvermogen

valt er eigenlijk niks te kiezen en hoeft het oordeelsvermogen bijna niet te werken, het verstand kan dan op een zekere automatische piloot zelf de juiste weg vinden. Echter als er gecompliceerde zintuiglijke indrukken binnenkomen, en de automatische piloot van ons verstand direct op tilt slaat, komt ons reflexieve oordeelsvermogen om de hoek kijken. Dit reflexieve oordeel is voor ons het interessants, want het 'smaakoordeel' (lees oordelen over Kunst, we zouden het haast vergeten!) is zo'n reflexief oordeel.

OVER SMAAKOORDEEL

We zijn terug waar we zijn begonnen; het smaakoordeel, uitspraken over schoonheid. Wat is een smaakoordeel? Wat zijn de kenmerken van zo'n oordeel? Waar houdt een smaakoordeel op en wordt het een ander oordeel? Kant heeft bijzonder veel aandacht geschonken aan het smaakoordeel en heeft een viertal voorwaarden aan dit oordeel gekoppeld. We zijn zojuist met een sneltreinvaart door Kants werk gefietst, bij de ontluistering van het smaakoordeel nemen we een pas op de plaats en duiken we dieper en gericht. Alle vier de voorwaarden van het smaakoordeel worden behandeld.

Na deze uiteenzetting komt er nog een klein staartje over Kant, om vervolgens de langverwachte ontmoeting met Wittgenstein te verwezenlijken.

OVER BELANGELOOS WELBEHAGEN

Voordat ik zelf deze eerste voorwaarde van het smaakoordeel zal behandelen, laat ik eerste Kant aan het woord. Normaliter vind ik zijn teksten te intellectueel om te citeren en maak ik gebruik van andermans interpretaties, maar deze bondige uitleg van Kant, helpt mij ditmaal een groot stuk verder. 'Smaak is het vermogen om een voorwerp of een

voorstellingswijze te beoordelen door welgevallen of onbehagen onafhankelijk van enig belang. Het voorwerp van zo'n welbehagen wordt het mooie genoemd.'

Eerst stort ik mij op het belang. Kant schrijft namelijk dat er bij een smaakoordeel geen sprake mag zijn van belang. Waar wat is belang precies? Belang kan hier worden opgevat in termen van financieel belang of bezit. Als ik naar een kunstwerk kijk dat ik van plan ben om te kopen, wordt mijn beoordelingsvermogen aangetast. Ik ben dan namelijk niet alleen maar bezig met het oordelen van het kunstwerk, maar heb in mijn achterhoofd dat ik nog jaren achtereen naar het werk moet kijken. Ik maak me dan druk over de prijs en of het wel mooi zal hangen boven mijn terracottakleurige bank. Het gene dat wordt aanschouwd staat in de schijnwerpers en ik moet in alle opzichten afstand bewaren en alleen maar bezig zijn met mijn smaakoordeel. Dit is voor mij helder, ik moet het gene waar ik mijn smaakoordeel op richt niet als object zien, die ik in mijn leven later nog zou kunnen gebruiken. Er moet enkel en alleen worden geoordeeld.

Omdat we het hier hebben over een smaakoordeel spreekt Kant over 'welgevallen of onbehagen'. Mocht ik dus geen belang hebben bij het aanschouwen van een 'voorwerp of voorstellingswijze' moet ik vervolgens kiezen of het geen mij 'welgevalt' of 'onbehaagt' om te kunnen spreken over een smaakoordeel. Deze termen zijn wat mij betreft pijlers voor de aantrekkelijkheid van een (kunst)voorwerp, die zeker niet moeten worden verward met 'mooi', of 'lelijk'. Nee, deze pijlers reiken verder dan dat. Een voorwerp dat in wezen 'lelijk' is, kan toch een zeer grote aantrekkingskracht op mij hebben en mij behagen. Mocht ik dus met alle mogelijke afstand naar een voorwerp of voorstellingswijze kunnen kijken en dit voorwerpt behaagt me, dan heb ik de eerste stap naar een geslaagd smaakoordeel behaald. Daarbij krijgt het voorwerp dat ik heb mogen schouwen de certificering

'het mooie'. (Duidelijk mag wezen, dat het mooie hier verder reikt dan prettig, genoeglijk of in deze zelfde classificatie; aangenaam.)

OVER ONBELANGRIJK VERSTAND EN BELANGRIJK GEVOEL

Om een recente traditie voort te zetten, begin ik met de uitleg van onze volgende 'voorwaarde', met een quote van Kant. 'Het mooie is datgene wat zonder begrip algemeen behaagt'. We zijn er inmiddels achtergekomen dat een esthetische ervaring of beter gezegd een smaakoordeel (de verwerking van een esthetische ervaring) belangeloos is. Kant stelt in zijn quote dat iemand die een geslaagd smaakoordeel geeft ervan uitgaat dat ieder ander op een zelfde manier wordt behaagd als hij en tot hetzelfde oordeel zou komen. Dit klinkt logisch. Maar smaak is toch persoonlijk? Als ik met mijn moeder naar een museum ga, kan ik op voorhand zeggen dat alles wat mij behaagt haar niet behaagt en omgekeerd. Hoe zit dat?

De oplossing van dit probleem is een vrij eenvoudige. Het zit hem namelijk in de verwachting. Als ik voor een kunstwerk sta en ik hier smaakoordeel over vel, bijvoorbeeld; 'Deze sculptuur is prachtig.', dan lijkt alsof ik spreek over een vaststaand karakter van die sculptuur. Maar ik *verwacht*, dat ieder mens met een klein beetje interesse in kunst zeker en vast tot het zelfde oordeel zou moeten komen. Ik zou staan voor de sculptuur natuurlijk nooit zeggen: 'Ik denk dat deze sculptuur mij misschien heel aardig voorkomt'. Heel misschien dat ik op een heel slechte dag zulke vreemde uitspraken doe, maar laten we er voor het gemak van uitgaan, dat zulke weifelende smaakoordelen weinig voorkomen.

Maar wat maakt nou dat wij in algemeenheden spreken als we een smaakoordeel geven? En hoe kan het dat iedereen een subjectief oordeel geeft dat algemeen zou moeten gelden? Het object zelf? Neen, we waren al

eerder tot de conclusie gekomen dat niet het geval kan zijn. Ons verstand? Neen, ons verstand is niet hetgene wat oordeelt, en al helemaal niet over welbehagen en onbehagen. Ons gevoel is de schuldige. Kant noemt dit 'subjectieve algemeenheid', dit klinkt paradoxaal. Iets subjectiefs, wat de norm is. Maar een tweede gedachte laat zien dat dit exact is wat hier bedoeld wordt. Het gevoel wat ieder mens kent, laat ons allemaal iets subjectiefs ervaren alsof het iets algemeen is, of iets algemeen zou moeten zijn.

OVER DOELMATIGHEID ZONDER DOEL

Kant, zeg het maar; 'het Mooie is de vorm van doelmatigheid van een object, voor zover zij zonder voorstelling van een doel wordt waargenomen'. In deze stelling kruipt Kant naar het voorwerp dat wordt behaagt en probeert Kant te achterhalen wat de aanschouwer zou moeten zien in het voorwerp. We gaan het hebben over hoe de aanschouwer een voorwerp of voorstelling zou moeten zien, eer hij besluit het voorwerp tot 'een Mooie' te bestempelen. Dit schreeuwt om twee voorbeelden, want ik verdwaal. Ik zal eerst een negatief voorbeeld geven, ik schep een voorbeeld waarbij een aanschouwer een voorwerp ziet en een gevoel van doelmatig *met* doel ervaart. Hierop formuleer ik een voorbeeld waarbij de aanschouwer een gevoel van doelmatigheid zonder doel ervaart.

Mijn vader is dol op katten. Hij vindt het gracieuze dieren, hij vindt het fascinerend hoe de slanke poten van een kat in staat zijn om te sluipen. Hij is verzot op de ranke bouw van katten, wat ze in staat stelt om door de meest vreemde kieren te wurmen. Hij ziet katten als technische hoogstandjes en als oogappeltjes van onze schepper. Hij ziet schoonheid in katten om dat al het moois en volmaakte een doel dient; de ranke poten om te sluipen, de glanzende huid als isolatie. Het gaat mijn vader niet om de vorm van het dier zelf, maar

om de praktische vertaling die op deze volmaakte vorm volgt.

Mijn oom is dol katten, niet omdat hun bouw zo mooi aansluit op hun manier van bewegen, niet om hun technische perfectie. Mijn oom is verzot op katten vanwege hun vorm, het maakt hem niet uit of ze nu daarmee ver kunnen springen of tot welke soort ze behoren, hij is gewoonweg verzot op de slanke bouw en de majestueuze souplesse van deze dieren. De kat vindt hij op zichzelf een prachtige dier, volgens mijn oom klopt alles aan zo'n beestje. Hij ervaart de schoonheid van de kat als doelmatig, alle vormen, alle maten, de kleuren alles lijkt te kloppen zonder dat dit een specifiek doel dient.

In bovenstaande voorbeelden is het verschil duidelijk gemaakt tussen respectievelijk doelmatigheid *met-* en doelmatigheid *zonder* doel. Kant lijkt hier een zeker formalistisch standpunt in te nemen. Een voorwerp wordt gereduceerd tot een vorm, een volmaakte vorm. Het lijkt of hij hier schoonheidservaringen en smaakoordelen omvormt tot beeldkenmerken, associaties en andere emoties worden uitgebannen. Het lijkt hier te gaan over een formalistische zoektocht naar volmaaktheden, het neigt naar zwaar abstracte evenwichtige kunst a la de stijl. Hoe het ook zij, dit is de derde voorwaarde.

OVER GEMEENSCHAPPELIJKE ZIN

We weten inmiddels dat als we een smaakoordeel geven we graag zouden zien dat ieder een op de gehele planeet het eens is met dit oordeel. Als ik iets prachtig vind, kan ik het maar moeilijk behappen dat iemand anders dit niet zo vindt. Sterker; als ik iets prachtig vind, zou noodzakelijkerwijs iedereen dit ook mooi moeten vinden. Maar vanwaar nou deze noodzaak? Hoezo kan ik er niet mee leven dat er nou eenmaal mensen zijn met een andere smaak? Zij vinden weer dat ik

noodzakelijkerwijs iets anders helemaal ge-wel-dig, zou moeten vinden. En hoe kan ik ooit mijn noodzakelijke smaakoordeel aan de man brengen? Met feiten? Met kennis? Moet ik de anderen wijzen op hun moraal? Er is iets groots aan de hand. Er moet iets zijn dat ons aanstuurt om een esthetisch oordeel, een subjectief oordeel, zo belangrijk te vinden, immers vinden we dat ons eigen smaakoordeel voor iedereen zou moeten gelden. Maar niet alleen ik, iedereen vindt dat iedereen naar zijn smaakoordeel hoort te dansen. Help! Kant heeft voor deze drang een term in het leven geroepen; gemeenschappelijke zin. Deze gemeenschappelijke zin is een voorwaarde, of een beginsel van ons smaakoordeel.

Laten we ons even letterlijk tot Kant wenden, over de gemeenschappelijke zin, schrijft onze Kant dat het ons 'vrije spel van onze kennisvermogens' is. Ik heb het idee dat ik iets heb gemist. Deze gehele zin kan ik op dit moment niet plaatsen. We moeten even terug. Onze zintuigen worden geleid en gedecodeerd door ons verstand. Ons verstand wordt op zijn plaats geleid door ons gevoel en onze verbeelding, die in deze keten bovenaanstaan. Om de uitspraak van Kant te kunnen begrijpen moeten wij ons focussen op de verhouding tussen ons verstand en de verbeelding, die gezamenlijk ons kennisvermogen worden genoemd. Een klein stukje van de onbegrijpelijke zin is ontrafeld; 'het vrije spel van de verhouding tussen ons verstand en onze verbeelding'. Hier kan ik al wat meer mee. Niet eerder heb ik gedacht dat er tussen het verstand en de verbeelding een verhouding of een afstemming bestond. De afstemming tussen het verstand en de verbeelding wordt gedaan door het gevoel. Het gevoel dat juist in smaakoordelen zo belangrijk is, omdat oordelen worden gepresenteerd als uitspraken met een universele boodschap terwijl smaakoordelen zo subjectief lijken te zien. Het tweede gedeelte van de zin is vertaald, maar hoe zit het nou met dat vrije spel? Dit

kan worden verklaard vanuit de samenhang tussen het verstand en de verbeelding, die bij een esthetische uitspraak, of een smaakoordeel niet gebonden is aan denkcategorieën of begrippen.

OVER HET SUBLIEME

We kennen inmiddels de visie van Kant over smaakoordelen die 'het Mooie' of schoonheid behandelen. Woorden als zuiver, samenhang, harmonie zijn gevallen. Aan de hand van vier pijlers die diep zijn behandeld kennen we de voorwaarden van een smaakoordeel. We zouden Kant geen recht doen als we het bij uitspraken over het 'Mooie' zouden laten zitten, zijn beschrijving van het 'sublieme', is naast dat een invloedrijke uiteenzetting, een belangrijk item voor onze strijd met Wittgenstein, die bijna op het punt staat te beginnen. Eerst sluiten we Kant af. Daar gaan we.

Het sublieme is net als het mooie gebonden aan de vier pijlers die zijn behandelt, in dit opzicht lijkt het sublieme sterk op het mooie. Maar wij zijn natuurlijk met name geïnteresseerd in de verschillen. Zonder verschillen zou het namelijk niet nodig zijn een apart stuk te schrijven over het sublieme, maar had ik evengoed het vorige stuk kunnen kopiëren en het mooie telkens kunnen vervangen door het sublieme. Gelukkig is dit niet het geval, ik dwaal af, we gaan verder.

Als men een smaakoordeel velst over het mooie, wordt er gesproken over een vorm of over een voorstelling. Deze vorm is begrensd, het gaat vaak over object met een begin en een einde. Bij het sublieme is juist het tegenovergestelde aan de hand, hier draait het meer om eindeloos- en vormeloosheid.

Dit gegeven is een mooi stapje naar het tweede verschil tussen het sublieme en het mooie. Waar een ervaring van het mooie vaak gekenmerkt wordt als rustig, geïsoleerd, aangenaam of volmaakt, wordt het sublieme ervaren, als overweldigend, groots, machtig of

overdonderend, het heeft een zekere impact. Het duurt dan ook even voordat we een sublieme ervaring echt als subliem ervaren, in eerste instantie zijn we voornamelijk verlamd. Een subtiele ervaring is een volle ervaring, extreme vreugde gaat gepaard met diepe angst, we weten niet of we nu moeten lachen of huilen, of we het uit moeten schreeuwen of angstvallig stil moeten blijven. Deze extreme gevoelens maakt, dat een subtiele ervaring als bovenmenselijk, of in de termen van Kant, bovenzintuiglijk wordt ervaren. Een sublieme ervaring laat ons, in tegenstelling tot een schoonheidservaring, zo overdonderen dat we vergeten hier op aarde te zijn. In vakjargon; een sublieme ervaring speelt zich af in de noumenale wereld (de bovenzintuiglijke wereld, de ideeënwereld, de wereld van de subjecten, noem het zoals je wilt), een schoonheidservaring speelt zich af in de fenomenale wereld (de zintuiglijke wereld, de wereld van de objecten, onze alledaagse, banale wereld.)

Deze verschillen helder, het fijnzinnige aan de ene kant van het spectrum en het robuuste aan de andere kant. Klare verschillen, niet diep filosofisch, eerder voor de hand liggend. Het volgende verschil dat ik ga behandelen, ligt dieper dan de vorige twee en vraagt meer denkkracht en aandacht. Eerder is als verschil benoemd dat het mooie begrensd is aan een vorm en dat het sublieme wordt gekenmerkt door grenzeloosheid en vormeloosheid. Ik ga dieper in op dit verschil en betrek doelmatigheid (kennen we hem nog?) in deze uiteenzetting. Want het sublieme kent een ander soort doelmatigheid dan het mooie, of het schone. Eerder schreef ik dat een vorm zo volmaakt, evenwichtig en 'af' kan zijn dat de vorm een zekere doelmatigheid kent zonder dat de vorm daadwerkelijk een doel dient. De vorm is een doel opzichzelf. Bij het sublieme is, zoals we inmiddels weten sprake van vormeloosheid, of grenzeloosheid. Hierin kan dus een verschil worden opgemerkt, echter is hiermee het

probleem dat is geschapen niet opgelost. Want hoe kan een vorm, die eigenlijk geen vorm is doelmatig zijn zonder doel! Want in deze voorwaarde voor een smaakoordeel staat immers de vorm centraal, en die vorm is nu bij het sublieme vormeloos. Dit klinkt als een regelrechte paradox en een valkuil in de filosofie van Kant. Onze Kant heeft dit ook opgemerkt, en is erin geslaagd dit probleem kundig en in mijn ogen kloppend, op te lossen.

Het sublieme gaat onze verbeelding te boven, onze verbeelding kan de mega-stroom aan zintuiglijke prikkels niet aan en gaat letterlijk en figuurlijk ons verstand koppelen. Ons hoofd hapert en er lijkt geen oordeel meer mogelijk. Een sublieme ervaring toont ons het uiterste en is in mooiere woorden een 'grenservaring.' De vorm wordt overstegen en de doelmatigheid, lijkt hem meer te zitten in iets hogers. We hadden immers besloten dat een sublieme ervaring zich in de noumenale wereld afspeelt, we moeten de doelmatigheid dus ook niet zoeken in de fenomenale wereld, maar in die hogere noumenale wereld. Een sublieme ervaring lijkt ons hoger te tillen, en doet ons denken aan de sterfelijkheid, onsterfelijkheid, eindeloosheid. En juist deze termen zijn de doelmatigheid. Kant was een gelovig mens, en geloofde tevens dat een stevige sublieme ervaring ons een klein beetje liet zien van wat God dan zou mogen zijn. Maar dit terzijde.

OVER DE HYPOTHESE

Wat is kunst voor Kant en wat is kunst voor Wittgenstein? En ervaren wij kunst Taliger dan we algemeen aannemen? Zijn Kant en Wittgenstein eigenlijk wel geschikte vijanden van elkaar? We hebben het gevoelsmens aan de ene kant, die het gevoel op een hoog voetstuk zet (kant) en we hebben de norske Wittgenstein, die vindt dat we over grote zaken onze mond moeten houden en het niet zo op heeft met gevoel.

Inmiddels weten we wat taal is, we kennen haar verschillende verschijningsvormen. We kennen de aard van taal, we kennen haar grenzen, we weten hoe taal ontstaat. We zijn tot in het diepste van de Taal gedoken (namen). We weten waar we het volgens Wittgenstein niet over mogen hebben, dat klinkt allicht wat te dwingend, we weten waar we het beter niet over kunnen hebben.

We kennen Kant, we kennen zijn visie op onze zintuigen, we kennen de weg die een zintuiglijke indruk aflegt voor het ons daadwerkelijk voorkomt. We hebben kennis gemaakt, met een ingewikkeld, maar prachtig uitgedokterd oordeel, het smaakoordeel. Oordelen over kunst, ervaringen met Kunst. We kennen de voorwaarden of kenmerken voor een schoonheidservaring en de kenmerken van het overweldigende Sublieme.

Je zou het niet verwachten, maar voor Wittgenstein betekent Kunst erg veel. Ik had dit niet verwacht. Wittgenstein ziet in kunst 'het onzegbare'. Samen met het rijtje ethiek en religie. Zaken die boven ons zweven, het Hogere, de noumenale wereld. Zaken waar we niet over moeten spreken, omdat we ze anders naar de wereld toe trekken en verwereldlijken, dus ontdaan van hun Hoge, of beter gezegd Mystieke status. Zo Hoog en zo onfeilbaar haast, Kunst heeft iets dwingends in zich. Je zou haast kunnen zeggen, dat volgens Wittgenstein,

kunst verder gaat waar Taal ophoudt. Kunst kunnen we niet reduceren tot empirisch aantoonbare feitjes, Kunst kunnen we niet reduceren tot logische beweringen, op Kunst kan Taal geen vat hebben. Maar is de gelijktrekking van kunst met religie niet een wat gemakkelijke denkstap? Kunst kan geen talige ervaring opleveren omdat het op gelijke voet staat met Religie? Dat Taal een andere functie heeft dan Kunst, moet me onderhand wel duidelijk zijn.

We halen Kant er even bij. Volgens Kant brengt Kunst een aantal zaken te samen; onze waarneming, ons verstand, onze reden, ons gevoel en onze verbeelding. Kunst is bij uitstek een middel om al onze breinfuncties op volle toeren te laten werken. Een Sublieme ervaring is het toppunt van alle ervaringen, deze ervaring overstijgt alles en brengt ons naar het hogere. In de termen van Wittgenstein, naar het onzegbare. Zulke ervaringen zijn bovenzintuigelijk, doch door onze zintuigen ingegeven. Hier zijn Kant en Wittgenstein elkaars vrienden. En hier bestrijden Kant en Wittgenstein gezamenlijk mijn stelling. Talige ervaring? Bij Kunst? Ben je nou helemaal mal? Kunst *kan* ons naar het Hogere brengen, en dank maar niet dat je dat hogere kan uitdrukken in Taal.

Dat is nou vervelend, werk ik een hele scriptie door naar een conflict tussen Wittgenstein en Kant, blijken ze aan het eind van de rit dikke vrienden te zijn. Gelukkig is er altijd een maar.

Hoe kan ik aan Wittgenstein voorleggen, dat Kant een sublieme ervaring geheel heeft uitgedoktert. Kant heeft allerlei kenmerken opgeschreven, en heeft tot de bodem uitgezocht hoe een dergelijke ervaring tot stand komt. Hij heeft de hele ervaring van het begin tot het einde gedetermineerd. Maar is het niet zo, dat je niet moet morrelen aan het Mystieke? Is het mystieke van kunst nu juist dat we niet vragen *hoe* het ons een sublieme ervaring kan opleveren, maar *dat* het ons een sublieme ervaring geeft. Heeft onze Kant de sublieme ervaring de

nek omgedraaid, door ons precies uit te leggen hoe zo'n ervaring tot stand komt. Heeft Kant kunst, tot het banale domein van de wereld getrokken? Is Beeldende Kunst nu gewoon weer onderdeel van de wereld? Want, immers, hoe kan iets Mystiek zijn, als we er alles, maar dan ook alles over weten? Toen mij verteld dat Sinterklaas mijn buurman was met een synthetische baard rond zijn zweterige nek, was voor mij het mystieke van Sinterklaas wel een beetje afgelopen. En een 'gewone' ervaring met kunst, kunst met een kleine k, hoe zit dat dan? Is zo'n ervaring dan per definitie Talig, laag, wereldlijk, zintuiglijk of fenomenaal? Het schone, het Mooie, het harmonieuze. Kant heeft voor zulke ervaringen, de term, (daar is ie weer) het Mooie, in leven geroepen. Het Mooie, de zinvolle orde, die geen doel dient, maar die toch zo vanzelfsprekend lijkt. Het Mooie, het Schone. Kant beweert heel exclusief dat een ervaring met het Sublieme naar het Hoge leidt, zo'n sterke uitspraak ben ik in de omschrijving van het Schone of Mooie niet tegengekomen. Ik zou nu makkelijk kunnen zeggen; ha, zie je nou wel, dat schone en mooie, dat is gewoon hartstikke ordinair, dat is lekker talig, niks Hoogs, niks noumenaal, hartstikke in het hier en nu, hartstikke in de wereld.

Maar deze argumentatie is arm, mocht ik dit willen beweren dan moet ik dieper graven in Kant en zo nu en dan aan de mouw van Wittgenstein trekken om me te helpen. Wittgenstein maakt geen onderscheid in de kunst, hij trekt zelfs ethiek en esthetiek samen, en gooit alles op de berg mystiek. Het lijkt wel of hij alles wat een beetje moeilijk is markeert als mystieks, om zo zijn gehele denkwijze omhoog te kunnen houden. Of het schone, nu dan talig, of minder talig is dan het sublieme, kan Wittgenstein weinig schelen, als we er maar geen uitspraken over doen. Hem kunnen we helaas niet raadplegen. Terug naar de vraag: behoort het schone, het mooie, nu tot het domein van het mystieke, of is het

hier op aarde, en is het talig. Helaas, zoals we hebben gelezen in het stuk; over doelmatigheid, is er blijkbaar in ons allen een soort oerbeeld van schoonheid, een zeker Idee, dat in ons allen verborgen zit. Door onze verbeeldingskracht, lijken wij als we naar kunst kijken hier en daar dat Idee van die volmaakte schoonheid te kunnen zien. Nu is het foutief om te denken dat dit idee, de opstap is naar dat Hogere, dat Hogere waar taal niet meer is. Nee, onze Rede, gooit roet in het eten. Onze rede, de stuurman van ons brein, maakt het dat we streven naar volmaaktheid, naar iets Hogers. Misschien niet zo hoog als het sublieme, maar onze Rede, duwt ook het Mooie of Schone, weg van deze aarde, al gebeurt dit slechts in onze hoofden. En omdat dit in de hoofden van iedereen gebeurt, maakt dat ook dit gegeven iets Mystieks heeft.

EPILOOG

Het is me niet gelukt. Ik heb gefaald. Zo graag wilde ik af van dat onbeschrijflijke, wat kunst nu, en helemaal na deze scriptie, is. Ik wilde kunst grijpen en op zijn plek zetten. Net zoals, Wittgenstein zijn eigen werk op zijn plek heeft gezet, en zijn terrein filosofie een wel heel bescheiden plek heeft toegewezen, wilde ik Kunst, op een lager voetstuk zetten. Ik kon niet geloven dat kunst zo wonderlijk, mystiek en magisch is als het wordt beschreven. Niet kon ik geloven dat kunst in onze onderbuik zat, dat het zweefde. Moeilijk kan ik het behappen, dat taal zo'n arm medium is, en kunst toch zo rijk. Elke pagina van de Tractatus deed me inzien dat kunst meer kan dan Taal. Met Wittgenstein in mijn ene hand en Kant in mijn andere, dacht ik kunst een kopje kleiner te kunnen maken. Ja, ik had kunst buiten het terrein van religie en ethiek kunnen plaatsen en er een wereldlijke zaak van kunnen maken. Ik had kunnen zeggen dat het zoiets was als koken. Maar, dit was me nooit gelukt. Kant en Wittgenstein zijn te sterk. Een maaltijd nuttigen, dient een doel, kunst is niet te vatten in logische beweringen. Kant en Wittgenstein hebben me laten zien, dat kunst iets magisch of mystieks is. Dat het niet in woorden te vatten valt. Er inderdaad zoiets bestaat als een gemeenschappelijke zin, iedereen streeft naar schoonheid of men dat nu wilt of niet. En zelfs ik heb wel eens voor een werk gestaan, waarbij tranen van weerszin en blijdschap over mijn wangen rolden. Wel had ik er andere denkers bij kunnen halen, een Hegel, een Goodman of in het verlengde van Wittgenstein Susanne Langer. Dit leek mij echter niet verstandig. Kant en Wittgenstein zijn zo groot, zo invloedrijk en meeslepend, zo heerlijk. Ik heb misschien mijn hypothese niet kunnen beantwoorden, in positieve zin, maar heb elk stuk van mijn hypothese, zo grondig kunnen behandelen, dat ik met trots kan zeggen dat

'beeldende kunst niet taliger is, dan men over het algemeen denkt.' Waarom ik dit met zoveel trots zeggen kan? Omdat ik, dankzij Wittgenstein, kennis heb gemaakt met een hoogbijzondere kijk op onze Taal. Het kostte me veel moeite, veels te veel tijd, maar ik kan nu, aan iedereen vertellen hoe onze taal, in de ogen van Wittgenstein werkt en in elkaar zit. Omdat ik nu kan zeggen wat kunst is in de ogen van Kant. Ik ken de kenmerken en ik ken de aard, ik kan iedereen helder en uitgebreid uitleggen wat het smaakoordeel inhoudt. Dat het niet is gelukt, om deze twee componenten op een conflictmatige wijze aan elkaar te breien zie ik niet als mislukking, maar als een verrijking.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Bert Keizer, Ludwig Wittgenstein, Taal, de dwalende gids, Nijmegen, 2000
- Immanuel Kant, Opmerkingen over het gevoel van het schone en het verhevene, -Ike Kamphof, Budel 2006
- Tractatus Logico-philosophicus, 1919, vertaald door W.F Hermans, Amsterdam.
- Denken over kunst, een kennismaking met de kunstfilosofie, a.a van den Braembusche, Bussum, 1994
- Onno Zijlstra, Wat doet die rode vlek daar linksboven, 2007
- Amelieke, Het onzegbare en de beeldende kunst-over Wittgenstein, 2012
- Chantal Bax, Wittgenstein en Kant over religie en autonomie. Opmerkingen bij paragraaf 91 Van de kritiek van het oordeelsvermogen www.estheticatijdschrift.nl
- Leon Geerdink, Tractatus Logico Philosophicus: Wittgensteins beeld van de logica, Groningen, 2010